

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра

На тему: «Династичні шлюби представниць роду Романових у XVIII - на
початку XX століття»

Виконала: студентка V курсу
заочної форми навчання
спеціальності 032 «історія та археологія

Бондаренко Євгенія Олександрівна

Керівник: к.і.н., Кушнар'ов Сергій
Сергійович

Рецензент: к.і.н., доц., Єремєєв Павло
Вікторович

Харків - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3-13
РОЗДІЛ 1. ДИНАСТИЧНІ ШЛЮБИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	14-44
1.1. Аналіз основних наукових праць та джерел із теми дослідження.....	14-22
1.2. Шлюбна дипломатія: визначення поняття, ознаки та класифікації.....	22-32
1.3. Значення династичних шлюбів як інструменту дипломатії у контексті здійснення зовнішньої політики у XVIII - на початку XX століття.....	35-44
РОЗДІЛ 2. ДИНАСТІЯ РОМАНОВИХ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВЛІННЯ	45-68
2.1. Загальна характеристика історії династії Романових та генеалогічне дерево роду.....	45-48
2.2. Основні напрямки внутрішньої політики за царювання династії Романових.....	48-53
2.3. Специфіка зовнішньої політики та династичні шлюби представниць роду Романових як елемент зовнішньої політики.....	53-68
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА РОЛЬ ДИНАСТИЧНИХ ШЛЮБІВ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОДУ РОМАНОВИХ У XVIII - НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	69-83
3.1. Умови укладання династичних шлюбів та їх історичний розвиток у Романових	69-75
3.2. Наслідки укладання представницями роду Романових шлюбу із іноземними правителями для розвитку династії.....	75-83
ВИСНОВКИ	84-86
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	87-98

ВСТУП

Студії з історії династії Романових з'являються на сторінках наукової та популярної літератури на початку 2000-х років. Дослідники почали публікувати перші біографії правителів з роду Романових. З'являються книги про окремих Великих князів і княгинь, а також цілі гілки династії. З того часу, з початку ХХ століття, робляться спроби створення колективної біографії всього роду Романових. Однак у 2023 році відзначається 410-річчя Будинку Романових. І напередодні цієї події, важливо підняти питання про внесок кожного члена сім'ї в справу зміцнення міжнародних відносин між Російською імперією і європейськими державами. Династичні шлюби в історії Російської імперії були найважливішим інструментом зовнішньої політики її правителів. Відомо, що будь-яка монархія, яка керується династією, завжди залучена до процесів конструювання зовнішніх зв'язків, які спираються не тільки на дипломатичні, але й на сімейні відносини. Іноді навіть більшою мірою. Зміна династій також часто означає зміну як цілей і напрямків зовнішньої політики, так і внутрішніх пріоритетів, а саме перегляд традицій, залучення нових елементів в складну систему державного, національного та культурного існування. А як відомо, династична політика династії Романових, починаючи з Петра I, базувалася на міжнародному визнанні, тобто укріпленні авторитету династії. Все вище перераховане і диктує нам необхідність подальшого вивчення історії династичних шлюбів Дому Романових. Розглядаючи династичні шлюби Російської імперії, як особливу форму міжкультурних і міждержавних взаємин, необхідно відзначити певний термінологічний апарат, який використовується в даній дослідницькій роботі.

Династична політика – це явище розглядається як сукупність споріднених взаємин (і пов'язаних з ними дипломатичних заходів) правлячої династії

династіями інших держав, яка визначає або, щонайменше, робить істотний вплив на цілі, напрямки і результати внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Династична стратегія – визначається як сукупність політичних дій, спрямованих на створення династичних зв'язків з представниками правлячих родів інших держав і подальше використання цих зв'язків у зовнішньополітичних інтересах. Далі необхідно відзначити деякі важливі аспекти використання генеалогічної термінології. Так, незважаючи на те, що поняття «дома» та «династія» стосовно до генеалогії часто вважаються синонімічними, в рамках даного дослідження вони будуть чітко розмежовані. Дім буде розглядатися як споріднена спільність вищого порядку, яка може включати кілька династій, які, в свою чергу, можуть розділятися на гілки. Таке термінологічне розмежування досить зручно для впорядкованого розгляду досліджуваних взаємозв'язків

Актуальність даної дослідницької роботи полягає в тому, що дана тематика в такій постановці проблеми є недостатньо вивченою. Як і в іншому, питання про політичне значення династичних зв'язків цього періоду залишається не до кінця вивченим. Тільки деякі сторони даної теми в тій чи іншій мірі зачіпалися в роботах, переважно, що відносяться до області допоміжних історичних дисциплін. Також актуальність досліджуваної нами теми, полягає в тому, що дана тематика не знайшла належного висвітлення не тільки вітчизняними істориками, а й європейськими, а також західними вченими, серед яких переважає підхід на написання робіт про спільну історію або генеалогію династії Романових. Тому дана модель переважно компаративного аналізу дає змогу глибше розглянути династичні шлюби на прикладі Імператорського Дому Романових як історичний феномен. Який обумовлений певним комплексом причин та виник в конкретних обставинах, вимагає подальшого вивчення, уникаючи різких оціночних суджень. Порівняльний аналіз династичних союзів династії Романових має велике значення для постановки таких питань як: яким чином впливали на Міжнародні відносини Російської імперії династичні шлюби

Романових? Які цілі переслідували ці союзи? Які держави зрештою стали «спорідненими»? І чи завжди династичні шлюби приносили користь державам у політичних та економічних відносинах? Оскільки представники правлячих династій були залучені в політичні та соціокультурні трансформації суспільства, історія їхніх сімейних зв'язків, зміна особистого простору та форми взаємодії один з одним, культурою, політикою та суспільством є актуальними темами для вивчення у сьогоденні. Ще однією стороною проблеми, що підкреслює її актуальність, є міжкультурні комунікативні функції династичних зв'язків.

Об'єктом даного дослідження є династія Романових.

Предметом дослідження даної роботи є укладання династичних шлюбів, а також умови їх укладення та династичні зв'язки в якості політичного інструменту.

Хронологічні рамки дослідження включають період з початку XVIII століття – до початку XX. Нижня хронологічна межа обумовлена тим, що історія останньої непривної лінії династичних шлюбів дому Романових тоді, коли перший імператор Петро I почав прагнути та прикладати усі зусилля до встановлення близьких зв'язків свого царюючого дому з правлячими династіями, з метою зміцнення авторитету зростаючої держави. А верхня ознаменувала кінець епохи династичних шлюбів Романових та кінець самої династії.

Територіальні рамки даної дослідницької роботи окреслені Російською імперією та такими європейськими країнами як: Німеччина, Швеція, Греція, Сербія, Чорногорія, Данія. А також Великобританія.

При огляді **історіографії**, яка використовувалася в роботі над даним дослідженням, слід сказати, що в західноєвропейському історіографічному процесі тема династичних шлюбів династії Романових активно досліджується і розробляється істориками. Існує на даний момент значна кількість публікацій, монографій, присвячених різним аспектам даної проблематики.

Опису основних аспектів династичних союзів присвячено чимало робіт, автори яких намагаються охопити всю історію існування династичних шлюбів. Одними з найбільш значних досліджень, в яких розглядається тематика династичних шлюбів Імператорського Дому Романових є праці Балаязіна В. Н.¹, Григорян В.Г.², Кореневої Г. Н.³, Манько А. В.⁴ та Соболевої І. А.⁵. Перераховані автори ставили собі за мету розповісти про долі наречених з Романівського дому, які були видані за європейських герцогів, монархів, принців і так далі.

Перші біографії правителів з дому Романових, монографічного характеру представлені працями таких авторів як: Н.І. Павленко про імператора Петра І⁶, Є. В. Анісімова про спадкоємців Петра І аж до Катерини ІІ⁷, А.Б. Каменського про велику імператрицю Катерину ІІ⁸, А. М. Пескова про Павла І⁹. Так само до них можна віднести цілі серії книг А. А. Преображенського¹⁰, Е. П. Толмачова¹¹, А. Н. Боханова¹² та інших зарубіжних і вітчизняних авторів, які розповідали про правила представників династії і їх дружин і чоловіків.

Треба відмітити ще дослідницьку літературу з зовнішньополітичної історії Російської імперії. Вона була використана при написанні даної роботи, так як цілком дозволяє виявити найбільш значущі напрямки російської дипломатії, де використовується в тому числі і династичний фактор. Насамперед це роботи С.С. Татищева та К. Скальковського

Питанням складання колективної біографії всього роду Романових так само відносяться такі автори: шведський журналіст Стеффан Скотт «Романови.

¹ Балаязин, Вольдемар Николаевич. Тайны дома Романовых: Браки Романовых с немецкими династиями в XVIII - начале XX вв. М. : ОЛМА Медиа Групп, 2006. 447 с.

² Григорян Г. В. Русские жены европейских монархов. М : АСТ, 2011. 384 с.

³ Корнеева Г. Н., Чебоксарова Т. Н. Великая княгиня Мария Павловна. М: Лики России, 2014. 160 с.

⁴ Манько А. Брачные союзы дома Романовых. М : Вече, 2009. 400 с.

⁵ Соболева И. Великие князья Дома Романовых. 2010. 528 с.

⁶ Павленко Н.И. Петр Великий I. М., 2010. 384 с.

⁷ Анисимов Е. Петр Великий: личность и реформы. СПб : Питер, 2009. 448 с.

⁸ Каменский А. Россия в XVIII веке. Москва : АСТ, 2006. 193 с.

⁹ Песков А. Павел I. Москва : Молодая гвардия, 2005. 472 с.

¹⁰ Преображенский А. Первые Романовы на российском престоле. М. : Русское слово, 2011. 456 с.

¹¹ Толмачев Е. Александр III и его время. М : Терра, 2007. 720 с.

¹² Боханов А. Николай II. М. : Молодая гвардия, 1997. 446 с.

Царська династія. Хто вони були? Що з ними стало?»¹, а також його робота під назвою «Романови. Біографія династії. 1663-1999», що містить досить цікаву інформацію, книга історика С.В. Думіна «Романови. Імператорський дім у вигнанні. Сімейна хроніка»². Дана робота присвячена тільки одній з роду-великому князю Кирилу Володимировичу і його нащадкам, які претендували на верховенство в Імператорському домі. Також в рамках досліджуваної теми актуальним є праця філолога З.І. Белякової під назвою «Романови. Як це було?»³, однак вона містить всього три нариси: про велику княгиню Єлизавету Федорівну, графиню Д.Є. Богарну і про еміграцію Романових з Криму. Також висвітлювала біографію представників Дому Романових письменниця В.Г. Григорян в книгах «Царські долі»⁴, «Романови. Біографічний довідник». З числа значущих видань по біографії династії Романових можна назвати наступні книги: Ю.А. Кузьміна «Члени Державної Ради Російської імперії. 1801-1906»⁵, Д. Н. Шилова «Державні діячі Російської імперії. Глави вищих центральних установ. 1802-1917».⁶ Так само до них відноситься бібліографічний довідник Ю.А. Кузьміна «Російське імператорська прізвище (1797-1917)»⁷, який містить значний масив інформації про представників династії і їх нащадків, починаючи від Павла I і до Жовтневої революції 1917 року. Не можна не віднести до даного списку рецензію Пчелова Е.В. Новий Довідник з історії Будинку Романових.⁸

Аналізом укладу життя царської сім'ї, а також повсякденному житті російського двору займалися наступні автори: Андреев А. Р. «Царські дачі Північної столиці»⁹, Анішкін В.Г. «Побут і звичаї царської Росії»¹⁰, Анненкова

¹ Скотт С. Романовы. Царская династия. Кто они были? Что с ними стало?. Екатеринбург : Ларин, 1993. 350 с.

² Думин С. Романовы. Императорский дом в изгнании. Семейная хроника. М. : АСТ, 1998. 367 с.

³ Белякова З. Романовы: как это было. Санкт-Петербург : Библиополис, 2006. 220 с.

⁴ Там же.

⁵ Кузьмин Ю. А. Члены Государственного совета Российской империи, 1801-1906: Библиографический справочник. СПб., 2007.

⁶ Шилов Д. Государственные деятели Российской империи. Главы высших центральных учреждений 1902-1917: библиографический справочник. Санкт-Петербург : ДБ, 2001. 830 с.

⁷ Кузьмин Ю. Российская императорская фамилия (1797-19917). СПб : Дмитрий Буланин, 2011. 440 с.

⁸ Пчелов Е.В. Новый справочник по истории Дома Романовых // Гербовед. № 76. М., 2004. С. 104–106.

⁹ Царские дачи Северной столицы / А. Андреев, А. Мастеров, М. Андреев. Москва : Алгоритм, 2008. 333 с

¹⁰ Анишкин В.Г. Быт и нравы царской России / В.Г. Анишкин, Л.В. Шманева. Ростов на-Дону : Феникс, 2010. 464 с.

Е.А. у своїй роботі «Принци Ольденбургські в Петербурзі»¹, Антонов Б. І. «Палаці царських фаворитів в Санкт-Петербурзі»², Балязін В. Н. «Самодержці: любовні історії царського дому»³ - в двох книгах, також його робота під назвою "Таємниці Романових", Боханов А. Н. «Серцеві таємниці Будинку Романових»⁴, Волков Н. Є. «Двір російських імператорів в його минулому і сьогодні»⁵, Вискочков Л. В. «Будні та свята імператорського двору»⁶, Глушкова В. Г. «Палаці Санкт-Петербурга : спадщина Романових»⁷.

Також варто відзначити роботи, присвячені династичним шлюбом і спорідненості Будинку Романових з європейськими династіями, серед яких варто виділити дослідження Балязіна В. Н. з його роботою «династичні шлюби російських монархів : таємниці Будинку Романових»⁸, а також Григорян В.Г. «російські дружини європейських монархів : життя і долі шістнадцяти наречених з Романового дому»⁹, Каспарян К. В. «Російсько-британські зовнішньополітичні відносини і династичні зв'язки : кінець 30 рр. ХІХ століття - початок ХХ століття»¹⁰, Корнева Г. Н. «Росія і Європа : династичні Зв'язки, друга половина ХІХ - початок ХХ століття : книга-Фотоальбом»¹¹, Манько А. В. «шлюбні союзи Будинку Романових»¹², Рижов К. В. «будинок Романових в Сім'ї європейських

¹ Анненкова Э.А. Принцы Ольденбургские в Петербурге. Санкт-Петербург : Росток, 2004. 477 с.

² Антонов Б.И. Дворцы царских фаворитов в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург : Глагол, 2006. 157 с.

³ Балязин В.Н. Самодержцы : любовь. истории цар. Дома. М. : ОЛМА-пресс, 1999. 2 кн. (Серия «Историческое досье»).

⁴ Боханов А.Н. Сердечные тайны Дома Романовых. М. : Вече, 2013. 411 с.

⁵ Волков Н.Е. Двор русских императоров в его прошлом и настоящем : [справ. изд.]. М. : Кучково поле, 2013. 318 с.

⁶ Вискочков Л.В. Будни и праздники императорского двора. СанктПетербург : Питер, 2012. 493 с.

⁷ Глушкова В.Г. Дворцы Санкт-Петербурга : наследие Романовых. М. : Вече, 2013. 463 с.

⁸ Балязин В. Династические браки российских монархов: тайны Дома Романовых. М. : ОЛМА-ПРЕС, 2005. 1010 с.

⁹ Григорян В. Русские жены европейский монархов. М : Астрель, 2011. 384 с.

¹⁰ Каспарян К. Русско-британские внешнеполитические отношения и династические связи : (конец 30 годов ХІХ - начало ХХ столетия). Пятигорск, 2006. 241 с.

¹¹ Корнева Г.Н. Россия и Европа : династ. связи, вторая пол. ХІХ – нач. ХХ в. : книгафотоальбом. СПб : Лики России, 2010. 356 с.

¹² Манько А.В. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. 384 с.

династій : від Карла Великого до Миколи II»¹, Соболева І. А. «принцеси німецькі - долі Російські».²

Треба зауважити, що у вітчизняній науці слід враховувати досить невисокий ступінь розробленості теми біографії династії Романових та їх династичних союзів. Так, серед українських авторів-істориків можна виділити роботу автора В.М. Складенко «Загадки історії. Династія Романових».³

Серед істориків, які досліджують вивчення тематики падіння Дому Романових, а також вбивство царської сім'ї і членів імператорської прізвища, можна виділити наступних: Алексєєв В. В. «Загибель царської сім'ї : міфи і реальність»⁴, Блок А. А. «Останні дні імператорської влади : за невиданими документами»⁵, Биков П. М. «Останні дні Романових»⁶, Дітеріхс М. К. «Вбивство царської сім'ї і членів Будинку Романових на Уралі»⁷, Дорія де Дзуліані «Останній акт трагедії»⁸, Іоффе Г. З. «Революція та доля Романових», а так само його робота зі схожою назвою «Революція та сім'я Романових», Марков С. В. «Покинута царська сім'я»⁹, Міллер Л. П. «Царська сім'я - жертва темної сили»¹⁰, Мультигулі П. В. «Хресний шлях царської Сім'ї»¹¹, Непєїн І. Г. «Перед розстрілом: останні листи царської Сім'ї»¹², Платонов О. А. «Змова царевбивць»¹³, а також слід відзначити роботу під назвою «Терновий вінець Росії

¹ Рыжов К.В. Дом Романовых в семье европейских династий : от Карла Великого до Николая II. М. : Вече, 2011. 476 с.

² Соболева И.А. Принцессы немецкие – судьбы русские. СанктПетербург [и др.] : Питер, 2008. 412 с.

³ Складенко В. Загадки истории. Династия Романовых. Харьков : Фолио, 2013. 384 с.

⁴ Алексеев В.В. Гибель царской семьи : мифы и реальность = The death of emperor's family: myths and reality : (новые док. о трагедии на Урале). Екатеринбург : Банк культ. информ., 1993. 281 с.

⁵ Блок А.А. Последние дни императорской власти : по неизд. док. М. : Прогресс-Плеяда, 2012. 558 с.

⁶ Быков П.М. Последние дни Романовых. Москва : Бук Чембэр Интернэшнл, 1991. 108 с.

⁷ Дитерихс М.К. Убийство Царской Семьи и членов Дома Романовых на Урале. М. : Вече, 2007., 505 с.

⁸ Дориа де Дзулиани М. Царская семья : послед. акт трагедии. М. : Худож. лит., 1991. 206 с.

⁹ Марков С.В. Покинута царская семья, 1917–1918 : Цар. село – Тобольск. – Екатеринбург. М. : Паломникъ, 2002. 687 с.

¹⁰ Миллер Л.П. Царская Семья – жертва темной силы. Москва : Великий Градь, 2007. 748 с.

¹¹ Мультигули П.В. Крестный путь Царской Семьи : Екатеринбург. голгофа. Москва : Вече, 2013., с. 445.

¹² Непєїн И.Г. Перед расстрелом : послед. письма цар. семьи : (Тобольск, 1917 – Екатеринбург, 1918). О. : Кн. изд-во, 1992. 223 с.

¹³ Платонов О.А. Терновый венец России : заговор царевбийц. М. : Родникъ, 1996. 524 с.

: Історія царевбивства», та працю Свалова Г. Н. «де розстріляний Михайло Романов»¹.

Таким чином, тема династії Романових та їх династичних союзів представлена в роботах дослідників пострадянського простору, проте найбільш важливими при вивченні даної проблематики, є роботи зарубіжних істориків. Слід зазначити, що у вітчизняній історіографії мало вивчена тема династичних шлюбів Імператорського Дому Романових і їх впливу на зовнішню політику імперії. Більшість досліджень на цю тему носять скоріше описовий характер. Підводячи підсумки, треба підкреслити, що науково-дослідну літературу з досліджуваних проблем можна розділити за проблемно-хронологічним принципом на три періоди: дореволюційний період; радянський період (кінець 1910-х - початок 1990 рр.) і сучасний (1990 рр. - теперішній час). Історіографічні огляди окремих сюжетів династичної історії дому Романових представлені загалом у дисертаційних дослідженнях². Бібліографічні покажчики літератури, ювілейні довідкові видання, в тому числі інтернет-ресурси, а також якісні рецензії на них дозволили виявити максимально широке коло досліджень по даній темі.

Джерельна база дослідження

Джерела, які використовувались при написанні даної дослідницької роботи можна розділити на декілька груп. В першу чергу необхідно включити джерела особистого походження, зокрема, це особисті листи предстаниць та представників Дому Романових³, автобіографії⁴, спогади (мемуари)⁵, а також щоденники княжон Романових.⁶

¹ Свалов Г.Н. Где расстрелян Михаил Романов. Березники : Самиздат, 2002. 20 с.

² Лобашкова Т.А. Публикации источников генеалогического и биографического характера о Доме Романовых: (изд. второй пол. XIX - нач. XX вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М.: [б. и.], 1995. 21 с.; Домнина И.И. История российского императорского двора. Формирование обрядов жизненного цикла российских императоров: Первая четверть XVIII - середина XIX веков: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. СПб., 2001. 24 с.

³ Переписка Миколи та Олександри Романових. 1914-1917 / уклад. А. Сергеев. М. : Захаров, 2013. 919 с.

⁴ Романова О.М. Сон юності. Записки дочки Миколи I. М. : Батьківщина, 2021. 272 с.

⁵ Палей О. В. Спогади про Росію. Із додаванням листів, щоденника та віршів її сина Володимира / ред. І. Богат. М. : Захаров, 2017. 240 с.

⁶ Тютчева А. Ф. При дворе двух императоров. Воспоминания. Дневники. Тула : Приокское книжное издво, 1990.

Наступна група джерел представлена матеріалами законодавчого характеру,¹ які дозволяють простежити за якими правилами уклалися династичні шлюби правлячої династії. Також найважливішим джерелом цієї є «Установа про імператорської прізвища» - це впорядковане зібрання всіх документів, які пов'язані з шлюбами династії Романових. Ця установа була прийнята імператором Павлом I у 1797 році. У документі імператорське прізвище визначено як сукупність родичів, підкоряються імператору. Так само до цієї групи належать маніфести, установи та іменні статuti, які регламентують питання про шлюби і престолонаслідування.²

Також необхідно відмітити таку групу джерел, яка представлена всього одним екземпляром у дані роботі, - це періодичне видання: журнал «Столиця та садиба». Зазвичай у ньому друкувалися описи одружень, коронацій та можливо інших заходів. Завдяки таким періодичним виданням, спогади, наприклад, переставали бути приватним документом, що дозволило нам дізнатися про події із життя імператорської родини трошки більше.

Мета даного дослідження полягає у вивченні впливу династичних шлюбів династії Романових на міжнародні відносини Російської імперії з західноєвропейськими державами у XVIII – на по початку XX століття. Виходячи з вказаної мети ми можемо визначити наступні **завдання** дослідження:

- Проаналізувати династичні взаємозв'язки між правлячими або владними домами Європейських держав та Імператорським Домом Російської Імперії.
- Проаналізувати проблематику міжкультурних комунікативних аспектів династичної політики на прикладі

¹ Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконаваннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : Вид-во «Громад. Користь», 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. 4000 с.

² Пётр I. Устав. О наследии престола // ПСЗ РИ. Т. VI. СПб.: Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. С. 496 – 497; Акт о порядке престолонаследия.

шлюбів та родинних зв'язків династії Романових у XVIII – на початку XX століть.

- Виявити як династична політика та династична стратегія Імператорського Дому Романових приводили до формування династичного монополізму, і який вплив, який вони чинили на становлення національної самоідентифікації в Російській імперії розглянутого періоду.
- Зрозуміти чи завжди династичні шлюби приносили користь державам, які укладають ці союзи, в політичних та економічних відносинах.

Методологія та методи дослідження даної роботи ґрунтуються на принципах історизму, науковості та об'єктивності. У роботі над дослідженням були використані наступні методи: історико-системний метод, який дозволяє оцінити таке явище або феномен як «династичний шлюб» та проаналізувати його функції; типологічний метод дослідження – за допомогою якого можливо виділити різні види династичних шлюбів, які були укладені династією Романових. Наприклад, морганатичний шлюб; історико-генетичний метод, завдяки якому вдалося сконструювати об'єктивний образ будь-якого з представників династії Романових для відтворення загальної картини.

Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в роботі:

Уперше: досліджуються міжнародні відносини Російської імперії через шлюби саме представниць Імператорського Дому Романових: великих імператриць, великих княгинь та княжон, дочок та племінниць імператорів династії.

Доповнено: у радянський та пострадянський період дана тема не була актуальною та всебічно доступною для вивчення. У зв'язку з досить вузьким науковим спектром тем, призначених для вивчення політичних та міжнародних відносин Російської імперії через шлюби саме представниць дому Романових.

Уточнено: завдяки аналізу напрямків, основою яких послуговували династичні шлюби; були виявлені політичні наслідки для Російської імперії; сформовані висновки про вплив шлюбного інституту на самоідентифікацію представниць Романових.

Структура роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури.

РОЗДІЛ 1. ДИНАСТИЧНІ ШЛЮБИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз основних наукових праць та джерел із теми дослідження

Сьогодні, майже через століття після того, як Демократична революція 1918-1919 років покінчила з багатьма європейськими монархіями¹ (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Португалією) і Росією, а інші не змогли прийняти монархії (наприклад, Фінляндія), аристократичні шлюби все ще залишаються досить популярними. Фотографії та відеоролики, на яких зображені сімейні збори знаменитостей на хрестинах, весіллях чи похоронах, досі викликають великий інтерес громадськості. Фотографії можуть бути цікавим джерелом інформації для істориків та дослідників культури, які вивчають сімейну історію, соціальні структури та звичаї². Крім того, їх можна використовувати у виробництві кіно чи театральних постановок, що розповідають про життя аристократичної родини.

Існують міцні родинні зв'язки між скандинавськими монархіями та королівськими домами Нідерландів, Бельгії, Великобританії, Іспанії, Монако, Люксембургу та Ліхтенштейну, а також родинами в Німеччині, Австрії, Болгарії та Італії.³ Хоча шлюби між цими родинами стали менш поширеними в порівнянні з минулим, ідея європейської династичної родини все ще існує.⁴ Ця ідея передбачає, що кожен член соціальної групи, незалежно від його походження та позиції, є частково пов'язаним з іншими членами через спільність пращурів та предків. Це підтверджується формальністю привітання, яка є

¹ Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. С. 174

² Корнева Г. М., Чебоксарова Т. М. Росія та Європа. Династичні зв'язки. Другої половини XIX - початку XX століття. Книга-фотоальбом. Санкт-Петербург : Лики Росії, 2010. С. 206

³ Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 582

⁴ Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. С. 8

проявом цієї родинної зв'язаності. Кожен член цієї надзвичайно ексклюзивної мережі є, як мінімум, двоюрідним братом або сестрою іншого члена.

Політична природа досучасних королівських шлюбів (союз, який рідко мотивувався коханням чи нещастям) і їх безпосереднє і часто вирішальне значення для долі націй¹, з якими вони одружилися, створюють певну зарозумілість для звернення до сформованих мереж – заснувати «Династію Сім'я».

Династичні шлюби відіграють важливу роль в галузі європейського династизму і часто розглядаються як сімейна метафора, або, за словами одного французького історика, «société des princes»². Фраза «société des princes» означає «суспільство князів» і відображає ідею того, що монархічні династії створюють своєрідне суспільство, яке базується на родинних зв'язках та взаємовигідних відносинах між князями та королями. Ця концепція також вказує на те, що династії розглядалися як окремі соціальні групи зі своїми власними правилами та традиціями.

Важливість союзів між монархічними династіями полягає в тому, що вони сприяли створенню та підтримці родинних зв'язків між князями та королями, зміцненню політичних та соціальних контактів між державами й розширенню влади та впливу князів і королів. Союзи між монархічними династіями дозволяли розвивати економічні, культурні та наукові відносини між державами, що в свою чергу сприяло збільшенню розміру та сили королівств.³

Союзи між монархічними династіями були особливо важливими у середньовічні часи, коли держави були менш організованими та дуже вразливими до зовнішніх загроз. Шлюби між князями та королями допомагали

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 630.

² Asch R. *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart : UTB, 2008. P. 236

³ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. // Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 26.

створювати міцніші союзи та коаліції, які могли захищатися від ворожих нападів та виживати в умовах постійної нестабільності.

Крім того, союзи між монархічними династіями дозволяли розвивати дипломатичні відносини між державами та домовлятися про спільні рішення з приводу міжнародних конфліктів та питань безпеки. Вони також створювали можливості для обміну культурними та науковими досягненнями, що допомагало збільшувати рівень розвитку держав та впливати на процеси розвитку народного господарства.¹

Отже, союзи між монархічними династіями мали велике значення для розвитку історії та політики в цілому, сприяючи зміцненню влади та забезпеченню миру та стабільності в різних країнах та регіонах світу.

Різними чинниками пояснюється підвищена увага вчених до вищого дворянства Європи, що виражається в подібному інтересі до дрібного дворянства². Перша тенденція – це збільшення загального інтересу до європейських категорій та практик мислення, що відбулось нещодавно. Ця тенденція передбачає дослідження значення династичних шлюбних альянсів та ієрархічної та церемоніальної природи європейських державних систем. Друга тенденція, що виникла після культурного повороту, полягає в підвищенні цінності культурної передачі для репрезентації перехресних прикордонних союзів. Обидві тенденції можуть внести значний внесок у розвиток досліджень європейської історії.

Як наслідок, дослідники пізнього середньовіччя останнім часом виявляють дедалі більший інтерес до соціальних структур князівських домів³ або до символічної зовнішньої політики європейських монархій, що проявляється на зустрічах між різними європейськими коронованими особами⁴. Обидва об'єкти

¹ Буровський А. Романови: «господарі землі російської». М. : Яуза, 2012. С. 374.

² Bély L. La société des princes: XVIe – XVIIIe siècle. Paris : FAYARD, 1999. P. 168.

³ Czok K. Am Hofe Augusts des Starken. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1990. P. 25.

⁴ Duchhardt, H: Die dynastische Heirat als politisches Signal, in: Mirosáawa Czarnecka et al. (eds.): Hochzeit als ritus und casus: Zu interkulturellen und multimedialen Präsentationsformen im Barock. Wrocław, 2001. P. 195.

розгляду показують, якою мірою різні європейські династії були переплетені між собою. Науковців, які працюють у цій галузі, особливо цікавить XIX століття – період, коли різні європейські династії шукали нові стратегії збереження свого домінування в буржуазних суспільствах, що ставали дедалі більш буржуазними¹. Ці спроби часто спонукали або навіть вимагали переосмислення їхньої подружньої поведінки.

Цікаво, що дослідження шлюбної політики могутніх панівних домів у домодерний період та XIX столітті є важливим елементом не лише історії монархії, але й соціальної, культурної та політичної історії Європи загалом. Ці шлюби часто були важливими для забезпечення стабільності та збереження мирного співіснування між державами, що мали тісні родинні зв'язки.

Дослідження цієї теми зазвичай зосереджені на зв'язках між різними королівськими династіями, зокрема у зоні впливу Британської імперії та європейських монархій. Такі дослідження дозволяють краще зрозуміти взаємозв'язки між державами та політичними рухами того часу.

Наприклад, П'єр Ламезон² зосередився на дослідженні зв'язків між Францією та Іспанією у XVI-XVII століттях, зокрема на шлюбах між Філіпом II та Марією Тюдор, а також між Людовіком XIII та Анною Австрійською. Альфред Колер³, досліджував шлюби між британською та німецькою аристократією у XIX столітті та їх вплив на політичні відносини між Великою Британією та Німеччиною. Каріна Урбах⁴ у своїй книзі досліджує союзи між пруськими та британськими королівськими династіями у XIX столітті та їх роль у формуванні європейської політичної системи.

¹ Kohler, A: «Tu felix Austria nube...»: Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte Europas. Zeitschrift für Historische Forschung. 1994. No. 21. P. 469.

² Lamaison P. «Tous cousins? De l'héritage et des stratégies matrimoniales dans les monarchies européennes à l'âge classique, in: Pierre Bonte (ed.): Epouser au plus proche: Inceste, prohibitions et stratégies matrimoniales autour de la Méditerranée, Paris 1994. P. 364.

³ Kohler, Alfred: «Tu felix Austria nube...»: Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte Europas, in: Zeitschrift für Historische Forschung 1994. No. 21. P. 472.

⁴ Urbach K. Royal kinship: Anglo-German family networks, 1815-1918. München : Saur, 2008. – P. 16.

У цілому, дослідження шлюбної політики династій у домодерну та модерну епохи дає можливість краще зрозуміти динаміку та зміни владних структур та політичних систем Європи. Взаємини між родинами правителів часто відображали та впливали на політичні зміни в європейських державах, а також на міжнародні відносини.¹

Шлюбні альянси можуть бути різними: від засобу забезпечення миру між двома державами до способу налагодження політичної влади над певним регіоном. Залежно від конкретних обставин, такі альянси можуть бути корисними і шкідливими для відповідних держав, або мати мішані наслідки.

Однак, у контексті дослідження шлюбної політики династій, важливо враховувати культурні та історичні особливості кожної держави, а також різноманітні фактори, що впливають на формування політичної системи в кожному конкретному випадку.²

Автори, які пишуть для ширшої аудиторії, також регулярно залучають велику читацьку аудиторію, випускаючи книги, що зосереджуються на транскордонних та кроскультурних шлюбних союзах між представниками династії.³

Поява нової династії зазвичай є великою політичною подією, проте вона не завжди пов'язана з насильницьким усуненням старої династії.

Наприклад, в історії Великої Британії була династія Ганноверів, яка прийшла до влади внаслідок відсутності спадкоємців у попередньої стюартівської династії, а не в результаті революції або перевороту.⁴ Аналогічно, в Японії зміна династії Мейдзі на Тайську була мирним процесом, без насильницького усунення попередньої династії. Проте дійсно існують приклади,

¹ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 16.

² Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439.

³ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 895.

⁴ Івоніна Л. І., Івонін Ю. Володарі доль Європи: імператори, королі, міністри XVI-XVII століть. Смоленськ : Русич, 2004. С. 246.

коли зміна династії була пов'язана з насильством. Наприклад, французька революція призвела до кінця династії Бурбонів і початку династії Орлеанів¹, а також в Китаї повалення династії Цинь призвело до встановлення Республіки Китаю.

У Росії, наприклад, припинення панівної гілки Рюриковичів у потомстві Івана Грозного і наступне вбивство царевичів в 1591 році відкрили шлях для сходження на престол династії Романових. В Іспанії зміна династій відбулася у XVIII столітті, коли Бурбонів було повалено, а на їх місце прийшли правителі з династії Габсбургів.²

Отже, можна сказати, що зміна династії може бути як мирним, так і насильницьким процесом, і це залежить від конкретної історичної ситуації.

Розглянемо генеалогічне минуле Романових, що досить ясно уявлялося вже в середині XVI століття з початком піднесення їхнього роду.³ Проте, до початку XVI століття Романови були менш помітним родом, і їхнє генеалогічне минуле не було настільки ясним. Історичні джерела не дають точної інформації про походження Романових, і деякі історики схильні вважати, що ці легенди можуть бути придуманими для того, щоб збільшити престиж роду.⁴

Романови походять від боярського роду, який належить до старої династії Рюриковичів. Саме тому вони намагалися виводити свій родовід з глибин історії та знайти зв'язок з Рюриковичами. Відповідно до політичної традиції того часу родоводи містили легенду про «виїзд». Зріднившись з Рюриковичами, боярський рід Романових запозичив і загальний напрямок легенди: Рюрик у 14 «колінах» виводився від легендарного Пруса, а родоначальник Романових був визнаний виходець «з прусів». Одного походження з Романовими (від легендарного

¹ Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 246.

² Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетей, 2001. С. 253.

³ Пчелов Є. Генеалогія Романових, 1613 - 2001 : монографія. М. : Екслібрис-прес, 2001. С. 208.

⁴ Рижов К. Дім Романових у родині європейських династій: від Карла Великого до Миколи II. М. : Вече, 2011. С. 355.

Камбіли) традиційно вважаються Шереметьєви, Количєви, Яковлєви, Сухово-Кобиліни та інші відомі в російській історії родоводи.¹

Романови дійсно стали підійматися на початку XVI століття, коли Іван IV Грозний призначив Федора Романова на посаду митрополита Московського. Після цього родина Романових почала займати все вищі посади в державі. У 1613 році Михайло Федорович Романов був обраний царем Росії, і це визначило початок нової династії Романових.²

Отже, можна сказати, що легенда про «виїзд» і інші елементи родоводу Романових можуть містити елементи міфу та легенди, але вони відображають важливий аспект історії роду та його спроби визначити своє місце в історії Росії.

XIX століття дає оригінальне пояснення походження всіх родів легендами про «відрив від прусів» (в основному зосереджуючись на правлінні Романових) у вираженні Петрова П.М.³

Петро Петрович Максимович (1827-1898) був російським істориком, який займався дослідженням родоводів російської знаті та вивчав історію Росії. Одним з його відомих творів є «Родовідний збірник російських дворянських родів», у якому він досліджує походження різних родів.

Щодо легенди про виїзд «з прусів» і походження різних родів, то ця легенда пов'язана з історією Росії XVII століття, коли в Російську імперію запрошували іноземних спеціалістів для розвитку промисловості та культури. Деякі з цих спеціалістів, які приїжджали з Пруссії, оселилися в Росії та поступово стали входити до складу місцевої знаті.

За легендою, деякі родини з цієї знаті вважали себе потомками давніх родів з Пруссії та стверджували, що їх предки були пов'язані з панівним будинком Романових. Однак, за сучасними дослідженнями, ця легенда не має достатньої історичної підстави та є скоріше міфом.

¹ Соловйов С. Історія Росії. Початок царювання Романових / ред. Н. Хричова. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2013. С. 282.

² Торопцов О. Розцвіт та падіння Дому Романових. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2009. С. 137.

³ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 342.

Замість того, щоб відкидати традиційно визнаного Андрія Івановича як родоначальника роду Романових, П. М. Петров розвивав думку про новгородське походження про «переселенців з Прусаків».¹ Вважається, що Андрій Іванович Кобила був онуком Якинфа Великого з Новгорода і поріднився з родом Ратша, а в 1146 р. перебував у Всеволода Ольговича (зятя Мстислава, великого князя Київського 1125-32). Водночас Гланд Камбіла Дивонович – традиційний предок, «нащадок прусів» – зникає з програми до середини XII ст. Новгородський рід Андрія Кобили, який, як уже зазначалося вище, вважається першим зафіксованим предком роду Романових.²

Укріплення царського з початку XVII ст. роду і домінантних родоводів пройшло у вигляді ланцюжків Кобиліна - Кошкіна - Захар'їна - Юр'єва - Романова, що відобразило перехід від сімейних прізвищ до прізвищ.³

Розквіт роду належить до другої половини XVI ст. Це пов'язано з одруженням Івана IV з Анастасією, дочкою Романа Юрійовича Захар'їна.⁴ На той час це було єдине прізвище без титулу серед старої московської знаті серед нових титулованих слуг, які заповнили двір у другій половині XV століття. - Початок 16 ст. (Шуйський, Воронинський, Мстиславський, князь Трубецький).

Родоначальником роду Романових був третій син Романа Юрійовича Захар'їна - Микита Романович (пом. 1586), брат цариці Анастасії. Його нащадки вже відомі як рід Романових. Микита Романович — московський дворянин з 1562 р., активний учасник Лівонських війн і дипломатичних переговорів, після смерті Івана IV очолював Регентську раду (до кінця 1584 р.). Один з небагатьох московських бояр XVI століття, який залишив по собі добру пам'ять у народі:

¹ Хавський П. Предки та потомство роду Романових. М. : Типографія С. Орл., 1865. С. 36.

² Шад М. Романови. М. : Мій світ, 2004. С. 37.

³ Балязін В. Неофіційна історія Росії. Час Рюриковичів та перші Романови (XII - XVII ст.) / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2008. С. 374.

⁴ Балязін В. Іван Грозний та початок царювання Романових / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2007. С. 29.

його ім'я збереглося в народному переказі, яка описує його як доброго посередника між народом і могутнім царем Іваном.¹

Із шести синів Микити Романовича виділялися старші – Федір Микитович та Іван Микитович. Старець став патріархом і зіграв велику роль у формуванні російської історії. Він був духовним наставником першого російського царя Михайла I з династії Романових.²

Щодо Івана Микитовича, то він справді належав до Семибоярщини — дворянства, яке правило Росією в період безвладдя після смерті царя Федора Іоанновича. Семибоярщина фактично керувала країною до приходу до влади Михайла Романова. Цікаво, що Федір Микитович та Іван Микитович були рідними братами, але займали зовсім різні місця в історії Росії.

Престиж Романових, здобутий своїми особистими якостями, зріс у зв'язку з переслідуванням їх з боку Бориса Годунова, який бачив у них потенційних суперників за престол³.

1.2. Шлюбна дипломатія: визначення поняття, ознаки та класифікації

У середньовіччі, коли майже всі європейські країни були монархіями, династична дипломатія була одним зі способів зміцнення родинного клану, який утримував владу в державі. Ця стратегія полягала у тому, щоб укласти шлюбні угоди між двома династіями, щоб збільшити розмір та вплив свого роду, а також укріпити політичні зв'язки з іншими державами.

¹ Балязін В. Іван Грозний та початок царювання Романових / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2007. С. 25.

² Коняев Н. Романови. Розквіт та загибель династії. М. : Вече, 2003. С. 368.

³ Гребельський П., Мірвіс А. Дім Романових. Санкт-Петербург, 1992. С. 120.

Династичний шлюб — союз між представниками панівних династій різних країн з метою налагодження політичних відносин, встановлення військових союзів, підтвердження та зміцнення міжнародних угод, розв'язання конфліктів або запобігання конфліктам. Династичні шлюби мали особливе значення в історії Європи нового часу.¹

Шлюби між представниками різних династій у ранній новий період не тільки сприяли зміцненню мирного співіснування країни, але й могли призвести до запеклих династичних війн за спадщину. Якщо два різні правителі одружували своїх дітей, то це могло забезпечити мирне співіснування та союз між державами. Але якщо спадкоємці з різних династій стикалися з конфліктами та розбіжностями в питаннях спадкового права, то це могло призвести до війни за спадок. Такі конфлікти були складними та тривалими, і вони могли мати серйозні наслідки для держав та їхніх громадян. Наприклад, війни за династичний спадок у ранньому модерному періоді можуть бути причиною значних змін в геополітичному ландшафті Європи, таких як зміна кордонів держав, переміщення населення, перегляд договорів та угод між державами.²

Отже, варто зазначити, що шлюби між представниками різних династій у ранньому модерному періоді були не лише інструментом мирного співіснування держав, але й можливим джерелом конфліктів та війн за династичний спадок.

У XVII столітті Мантуї стали предметом війни за спадщину, відомої як Мантуйські війни.³ Мантуї — це історичне герцогство на півночі Італії, яке існувало протягом багатьох століть. Цей конфлікт тривав з 1628 по 1631 рік та містити різних суперників, які боролися за контроль над герцогством Мантуї та маркграфством Монферрат. Мантуйські війни були частиною серії війн, що відбулися в Європі у XVII столітті та сталися внаслідок важливих подій, таких як Реформація та Католицьке Відродження. У конфлікті за Мантуї брали участь

¹ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 23.

² Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 342.

³ Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 255.

різні держави та династії, зокрема Іспанія, Франція, Савойська династія та Габсбурзька монархія. Війна тривала понад три роки та була дуже жорстокою. Вона мала серйозні наслідки для народу та економіки Мантуї, а також для військових сил інших держав, які брали участь у конфлікті. Коли війна закінчилася, герцогство Мантуї стало частиною Габсбурзької монархії, що підкреслює вплив Габсбургів на політику та геополітику Європи у XVII столітті.¹

Інший показовий приклад – «деволюційна війна» (1667-1668 рр.) була війною між Францією та Іспанією за спадщину в іспанських Нідерландах, яку іспанський король Карл II завів на свою незрілу племінницю Марію Терезу та її чоловіка, імператора Леопольда I.² Франція вважала цей вчинок порушенням укладених договорів та розпочала війну з метою отримати контроль над Нідерландами.

Війна за пфальцьський спадок (1688-1697 рр.), яка є також відома як війна Великого альянсу, була війною між Францією та Аугсбурзькою лігою, яка складалась з Австрії, Англії, Нідерландів, Пруссії, Іспанії та Савойської держави.³ Ця війна почалася через питання спадку пфальцьського герцогства, яке було порушене після смерті бездітного пфальцьського князя. Франція підтримала права на спадок свого кандидата, в той час, як Аугсбурзька ліга підтримала іншого кандидата. Війна тривала дев'ять років та закінчилася перемогою Аугсбурзької ліги.⁴

Сучасні дослідники історії європейської шлюбної дипломатії досліджували різні аспекти цього явища, зокрема:

- Г. Дюхардт⁵ досліджує політичний вплив шлюбів на створення і зміну державних союзів та альянсів в Європі в XVIII столітті.

¹ Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 259.

² Івоніна Л. І., Івонін Ю. Володарі доль Європи: імператори, королі, міністри XVI-XVII століть. Смоленськ : Русич, 2004. С. 237.

³ Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. С. 274.

⁴ Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 285.

⁵ Duchhardt, H. Die dynastische Heirat als politisches Signal, in: Mirosáawa Czarnecka et al. (eds.): Hochzeit als ritus und casus: Zu interkulturellen und multimedialen Präsentationsformen im Barock, Wrocław 2001. P. 236

- Х. Вебер¹ зосереджується на шлюбах у королівських родинах Європи та їх ролі у підтриманні монархії та стабільності держав.
- М. Петерс² досліджує культурні та соціальні наслідки шлюбів між представниками різних країн та культур у Європі в XVIII-XIX століттях.
- П. Флемінг³ досліджує шлюби та родинні зв'язки у європейській аристократії в XVIII-XIX століттях та їх вплив на політичну ситуацію в Європі.
- М. В. Попов⁴ займається дослідженням шлюбів між Польщею та Росією в XVIII столітті та їх роль у взаєминах між цими країнами.

У своїх дослідженнях вони використовують різні джерела, зокрема архівні матеріали, листування, мемуари, документи про розлучення та інші джерела, щоб реконструювати події та визначити вплив шлюбів на історію та політику Європи.

Зазначені дослідники виділяють кілька основних видів династичних шлюбних угод.

1. Прибутковий шлюб – шлюб між двома панівними династіями з метою отримання нових територій або узурпації влади над іншими державами.
2. Шлюб заради зовнішньополітичних цілей – шлюб, укладений з метою створення альянсу між двома державами для захисту від спільного ворога або з метою досягнення інших зовнішньополітичних цілей.

¹ Weber H. Die Bedeutung der Dynastien für die europäische Geschichte in der frühen Neuzeit. Collection 'Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte' | MDZ. URL: https://periodika.digitale-sammlungen.de/zblg/kapitel/zblg44_kap7 (date of access: 13.04.2023).

² Peters M. Heiraten für den Frieden. Europäische Heiratsverträge als dynastische Friedensinstrumente der Vormoderne. IEG - Leibniz Institut für Europäische Geschichte Mainz. URL: https://www.ieg-mainz.de/Beihefte-online-----_site.site..ls_dir_nav.185_supplement.6_article.24_likecms.html (date of access: 13.04.2023).

³ Fleming P.H. 1973. The Politics of Marriage among Non-Catholic European Royalty. Current Anthropology. 14(3). 1973. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/201323>. (date of access: 13.04.2023).

⁴ Попов Н.В. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 5.

3. Шлюб для зміцнення влади внутрішньої династії – шлюб, укладений з метою зміцнення позицій панівної династії внаслідок створення внутрішньодержавних союзів.

4. Шлюб для закріплення мирних домовленостей – шлюб, який може закріплювати мирні угоди або ставити позитивний приклад зміцнення дружніх відносин між двома державами.¹

5. Шлюб для запобігання конфліктів та війн – шлюб, укладений з метою запобігання можливих конфліктів і війн між двома державами.²

Як зазначалося вище, мотиви для укладення династичних угод можуть бути різними. Одним із найпоширеніших – є вирішення територіальних суперечок усередині країн та з їхніми найближчими сусідами. Правителі цих чи інших країн прагнуть збільшити політичну владу на землях, які вони контролюють, і розширити свої кордони, де це можливо. Ефективним інструментом розв'язання цієї проблеми є саме династичний шлюб. Укладенням династичного шлюбу між дочкою Карла Сміливого, Маргаритою, та майбутнім імператором Максиміліаном I Габсбурзьким (1459–1519 рр.) вдалося уникнути війни між Францією та імперією за спадщину. Маргарита, яка стала спадкоємицею Бургундії, уклала шлюб з Максиміліаном I, який став її співправителем і зберігав її території в складі своєї імперії. Таким чином, династичний шлюб розв'язував проблему змагання за спадщину і зміцнив позиції Габсбургів у Європі³.

Зауважимо, що династичні шлюби часто відігравали дуже важливу роль у формуванні національних держав. Яскравим прикладом може служити політичний союз Іспанії, що проіснував століттями після Реконкісти. У другій половині XV ст. на Піренейському півострові існувало кілька християнських

¹ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 27.

² Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. С. 22.

³ Попов Н.В. Монархи Європи. Доля династій. – М. : Видавництво «Республіка», 1996. С. 334.

королівств, найбільшими з яких були Арагон і Кастилія. Шлюб кастильської королеви Ізабелли I (1474-1504 рр.) з Фердинандом II Арагонським (1452-1516 рр.), укладений 19 жовтня 1469 року, відкрив союз з династією Арагону, таким чином утворивши єдине Королівство Іспанія 1475 року.¹

Зазначимо, що внаслідок династичних союзів виникали цілі імперії, території яких поширювалися не лише на Європу, а й далеко за її межі. Династія Габсбургів може бути використана як приклад держави, території якої формувалися переважно на основі династичних союзів. Останній вважається найуспішнішим «шлюбним стратегом» в історії. У XII столітті, коли династія формувалася, Габсбурги мали скромне графство та невеликий маєток у сучасній північній Швейцарії. А вже в XVI ст. за Карла V Габсбурги правили Священною Римською імперією німецької нації та об'єднали Іспанію, включаючи колонії Нового Світу.²

Тривалі війни між колись непримиренними ворогами часто закінчувалися шлюбними угодами. В історії ранньомодерної Європи це можна проілюструвати на прикладі франко-габсбурзького конфлікту. Наприклад, Камбрейський мир (1529 р.) був скріплений одруженням імператора Карла V з Елеонорою, сестрою короля Франції Франциска I. Като-Камбрезький мир (1559 р.) ознаменував кінець італійських війн (1494-1559 рр.) і був укладений одночасно з двома шлюбами: король Іспанії Філіп II (1527-1598 рр.) одружився з донькою короля Франції Генріха II (1547). — 1559) Єлизаветою Валуа (1545–1568 рр.), і принц Еммануель Філіберто Савойський (Залізна Голова) (1528–1580рр.), головнокомандувач іспанської армії – з сестрою Генріха II Маргаритою де Валуа.³

У 1660 р. шлюб короля Франції Людовіка XIV (1643–1715 рр.) з іспанською принцесою Марією Терезією (1638–1683 рр.) був закріплений

¹ Попов Н.В. Династичні шлюби «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 127.

² Єрмановська А.Є. Загадки історії. Імперія Габсбургів. Харків : Фоліо, 2018. С. 280.

³ Там же. С. 234.

Піренейським договором.¹ Згідно з угодою, принцеса відмовилася від претензій на іспанський престол за умови, що її батько, король Філіп IV (1621-1665 рр.), виплатить Франції значне придане, чого так і не сталося. Тому французькі Бурбони поспішили претендувати на іспанську корону.² Це сталося після смерті Марії Терезії, брата бездітного короля Іспанії Карла II (1665–1700 рр.).

Добре продумана мирна угода та її реалізація привели до висновку, що за відсутності прямого спадкоємця чоловічої статі успішний «шлюбний договір» дає змогу претендувати на той чи інший титул і, відповідно, на відведену йому територію.³ Водночас шлюб між Людовиком XIV та Марією Терезією Іспанською показав, наскільки далекосяжною була шлюбна угода для системи міжнародних відносин того часу. Адже йдеться не лише про примирення між супротивними сторонами, забезпечення територіальних інтересів обох народів, але насамперед про встановлення довгострокового миру між ними. Невипадково окремі королівські шлюби пов'язані контрактами, умови яких узгоджуються роками та часто є частиною політичних домовленостей.⁴

Існували різні чинники, які впливали на шлюбну стратегію. До них можна віднести:

1. Політичні розрахунки: як зазначено в тексті, свекри враховували політичні інтереси своїх держав при виборі партнера для своїх дітей.
2. Релігійні переконання: у багатьох випадках шлюб міг бути укладений лише між особами однієї віри, що виключають деякі можливості для вибору партнера.

¹ Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 345 .

² Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 164.

³ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 13.

⁴ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 264.

3. Соціальний статус: зазвичай шлюби відбувалися між особами одного соціального статусу, що зробило неможливим укладення шлюбу між людьми з різних соціальних класів.

4. Етнічність: у деяких випадках шлюб міг бути обмежений етнічними та національними межами.

5. Сімейні традиції: у багатьох культурах сімейні традиції та звичаї впливали на вибір партнера для шлюбу.¹

6. Вік: у деяких випадках шлюб міг бути укладений лише між особами зі схожим віком.

7. Вигода: у деяких випадках шлюб міг бути укладений з метою отримання фінансової або іншої вигоди.

Після Реформації конфесійна приналежність стала найважливішим фактором у прийнятті рішення про шлюб. Міжконфесійні шлюби серед вищої знаті були майже неможливими у ранньому модерному періоді та залишалися винятком навіть у XIX столітті. У випадках, коли такі міжконфесійні шлюби укладали, громадська думка очікувала або навіть вимагала навернення нареченої до релігії нареченого.² Якщо це було неможливо, то «стару» релігію слід було зберегти як особисту справу, обмежившись межами приватної каплиці. Однак, такі компроміси були непопулярними, оскільки могли призвести до перетворення цих центрів приватного поклоніння на осередки «чужої релігії», а з нею і заколоту.

У той час «звичайна процедура» династичних шлюбів передбачала участь двох сторін з однієї конфесії, що значно обмежувало коло потенційних кандидатів на наречену.³ Грубо кажучи, існувало шлюбне коло протестантських країн, що охоплювало Великобританію, Північну Німеччину та решту Північної

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 246.

² Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 24.

³ Алексеев Є. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. С. 247.

Європи, та римо-католицький аналог, який складався з Франції, Південної Німеччини та Південної Європи. Кордони між цими двома сферами рідко перетиналися у ранньому модерному періоді, якщо цього не вимагали виняткові обставини. Такі виняткові обставини можуть бути, наприклад укладення шлюбу між імператором Карлом VI (1685-1740 рр.) та протестантською принцесою Гелфа, династія якої була потрібна йому як політичний союзник.¹

Іншим релігійним винятком із цього правила є православна Росія. Після програми «вестернізації» Петра I² (1672-1725 рр.) і пов'язаного з нею відкриття Заходу у XVIII столітті з'явилася практика одруження із західними принцесами (часто з німецької панівної династії)³, яка потім приймала православ'я і брала російське ім'я. Таким чином принцеса Софія Ангальтська стала Катериною (1729-1796 рр.), Софія Доротея Вюртемберзька (1759-1828 рр.), дружина царя Павла I (1754-1801 рр.) (який став німецько-великим прихильником румунського шлюбу), стала Марією Федорівною.⁴

Географічні міркування також обмежили коло можливих королівських шлюбних партнерів; на додаток до кількості внутрішньо династичних союзів Габсбургів (їхні шлюби включали транскордонні міграції з Мадрида до Відня), віддалені династичні союзи практично не існували аж до кінця XIX століття. Тож не тільки релігійні причини перешкоджають укладенню шлюбів між членами шведської та неаполітанської королівських сімей, але й принцесам, які виходили заміж за російських імператорів у XVIII-XIX століттях, було нелегко підтримувати зв'язок зі старим домом і сім'єю. З культурної точки зору Росія становить собою зовсім інший світ, до якого вони спочатку повинні були адаптуватися.

¹ Рижов К. Дім Романових у родині європейських династій: від Карла Великого до Миколи II. М. : Вече, 2011. С. 204.

² Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 245.

³ Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. С. 253.

⁴ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 993.

Третім чинником, який керував шлюбною політикою вищих аристократичних династій, був принцип винятковості або рівності. Члени панівної родини зазвичай не виходять заміж за дрібних дворян: так, габсбурзька велика герцогиня не виходить заміж за імперського лицаря чи другорядного графа.¹ Хоча вища знать не потребує офіційного підтвердження народження, наприклад доступу до собору, вона робить усе можливе, щоб уникнути невдалих шлюбів, оскільки це може призвести до значної втрати соціального престижу та марної витрати соціального капіталу. Якщо член сім'ї ігнорував загрозу санкцій і наполягав на шлюбі будь-яким способом Моргана, на соціально неповноцінного партнера (зазвичай дружину) накладався ряд обмежень. Партнери з низьким соціальним статусом не приймаються судами, а всі незаконнонароджені діти були відсторонені від спадкування.²

Цікавою є історія шлюбу кайзера Вільгельма I з принцесою Аугустою фон Саксен-Веймар-Айзенах (1811-1890 рр.), яка була знижена в рангу через невідповідність стандартам династії Гогенцоллернів. Кайзер був дуже закоханий у неї та наполягав на одруженні, не зважаючи на опір свого батька та двору. Наслідком шлюбу стали дві доньки – принцеса Вікторія (1840-1901), яка стала невісткою британської королеви Вікторії, та принцеса Софія (1847-1920), яка вийшла заміж за гренадерського офіцера Іржи Франца Йосипа Арнольда герцога фон Саксен-Альтенбург.³

Цей шлюб був невідповідним традиціям династії, оскільки Аугуста була молодшою за кайзера майже на 20 років, не мала власної держави та була менш знатною за кайзера. Однак, цей шлюб був важливим для кайзера, який відчував необхідність у жінці-приятелі, яка б могла зберегти його секрети та підтримувати його на дусу. Крім того, цей шлюб відкрив багато можливостей

¹ Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 262.

² Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 353.

³ Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. С. 264.

для Аугусті, яка стала однією з найвпливовіших жінок у Пруссії та була активною в благодійних справах та культурному житті.¹

За формою шлюбного договору розрізняють два типи династичних шлюбів. Перший — Альянс династій. Це політичний союз, і монархи (король і королева), які його створили, є суверенними правителями, що плавають двома країнами як одна династія. Прикладом такого шлюбу може бути згаданий вище династичний союз Ізабелли Кастильської та Фердинанда Арагонського (1474 р.), в результаті якого були об'єднані королівства Кастилія та Арагон. Ця подія стала важливим етапом у процесі створення єдиного Королівства Іспанія. Ця форма союзу сприяє формуванню національної політичної, економічної, культурної релігійної та мовної єдності народу як народу, в цьому випадку іспанського.

Династичний союз не завжди означав створення єдиної держави.² Прикладом такого династичного поєднання є Марія II Стюарт, королева Англії (1662-1694) та Вільгельм III Оранський (1650-1702)³. Хоча Марія II та Вільгельм III були шлюбом пов'язані, Нідерланди залишалися окремою державою під управлінням Вільгельма III як штатгальтера, тоді як Вільгельм III став королем Англії після Славетної революції 1689 року. Таким чином, хоча шлюб був династичним союзом, він не привів до об'єднання Нідерландів та Англії в єдину державу.

Іншим різновидом династичного шлюбу є союз між повновладним правителем і представником іноземної королівської сім'ї, який має статус королеви (короля) - консорта (королева/король-консорт - дружина панівного монарха або чоловік панівної королеви - Ю.К.).⁴ При укладанні такого шлюбу першочерговим було питання забезпечення королівської спадкоємності.

¹ Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. С. 137.

² Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 273.

³ Івонін Ю.Є., Івоніна Л.В. Володарі доль Європи: імператори, королі, міністри XVI-XVII століть. Смоленськ : Русич, 2004. С. 184.

⁴ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 32.

Династичний шлюб з королевою-консортом може бути вигідним для зміцнення політичних зв'язків між державами та забезпечення спадковості корони. Наприклад, таким шлюбом був союз між герцогом Единбурзьким (майбутнім королем Великої Британії) та принцесою Філіппою з Греції, яка стала його дружиною. Цей шлюб сприяв зміцненню зв'язків між Великою Британією та Грецією, а також забезпечив спадковість британської корони.¹ Також такий шлюб може мати символічне значення та зміцнювати дипломатичні відносини між країнами. Однак не заперечувалися й можливі геополітичні переваги такого альянсу.

Дивлячись на фактори, які впливають на державне правління монархії, сам королівський шлюб – це дуже складна річ, і процедура його укладення – теж тривалий процес. Потрібно враховувати багато умов. Коло потенційних партнерів часто обмежене різними способами. Мають значення статус і престиж королівської сім'ї, черга трону потенційних партнерів і зовнішньополітична стратегія тієї чи іншої країни. Згодом можуть виникнути й інші фактори, які обов'язково потрібно враховувати при укладенні шлюбного договору. Навіть географія часто впливає на вибір сімейних пар.² Наприклад, периферійне розташування країни нареченої/нареченого ускладнює контакт із членами родини. Адже в новому домі член пари неодмінно стикається з зовсім іншим світом, іншою культурою та мовою, до чого потрібно довго звикати. Наприклад, одруження іспанської принцеси Беатріс Арагонської (1457–1508) з угорським королем Матвієм I Корвіном (1443–1490) у 1475 р. або одруження польського короля Сигізмунда I (1467–1490) 1548 р. з Боною Марією Сфорца³, герцогинею Міланською (1494–1557) було радше винятком, ніж нормою в історії шлюбної дипломатії. Навпаки, звичай регіональних шлюбів був більш поширеним –

¹ Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. XVIII–XX століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетей, 2001. С. 264.

² Корнева Г. М., Чебоксарова Т. М. Росія та Європа. Династичні зв'язки. Другої половини XIX - початку XX століття. Книга-фотоальбом. Санкт-Петербург : Лики Росії, 2010. С. 233.

³ Івоніна Л. І., Івонін Ю. Володарі доль Європи: імператори, королі, міністри XVI-XVII століть. Смоленськ : Русич, 2004. С. 239.

Східна Європа, Центральна Європа, Північна Німеччина, Скандинавія, Габсбург-Італія.¹

Велику роль у «шлюбній стратегії» відігравали політичні фактори. При одруженні існував звичай «передавати» наречену. Тому, коли спадкоємець помирає до або відразу після весілля, наречені королівської крові зазвичай виходили заміж за наступного в черзі на престол. Це було у випадку Катерини Арагонської, дружини принца Артура Уельського, старшого сина короля Англії Генріха VII (1457-1509). Після раптової смерті чоловіка з політичної доцільності вона вдруге вийшла заміж за його молодшого брата, майбутнього короля Генріха VIII (1509-1547), за наполяганням старших Тюдорів.²

Слід зазначити, що шлюбні контракти часто розривалися ще до офіційного укладення шлюбу. Зазвичай це залежало від зміни зовнішньополітичних пріоритетів тієї чи іншої панівної династії.³ Якщо шлюб ставав не вигідним, його розривали під різними приводами, а долю колишньої дружини, дітей і онуків вирішувала політична еліта.

Таким чином під час укладення шлюбу враховувалися різні фактори (географічні, соціальні, релігійні), але політичні інтереси майже завжди переважали над інтересами сім'ї. Особисте ставлення майбутнього подружжя один до одного, людські відносини відходили на другий план.

Вибір подружніх пар – це рішення батьків, які часто керувалися зовнішньополітичними інтересами країни.⁴ Розглянувши деякі аспекти феномену шлюбної дипломатії в новітній європейській історії, приходимо до наступних висновків. У XV-XVII ст. Династичні шлюби та «шлюбна дипломатія» залишалися невід'язною частиною зовнішньополітичної діяльності країн. Шлюбна

¹ Duchhardt H. The Dynastic Marriage. Mainz: European History Online. URL: <https://d-nb.info/1031910271/> (date of access: 14.04.2023).

² Kohler, A. «Tu felix Austria nube...»: Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte Europas. Zeitschrift für Historische Forschung. 1994. No. 21. P. 473.

³ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 127.

⁴ Рижов К. Дім Романових у родині європейських династій: від Карла Великого до Миколи II. М. : Вече, 2011. С. 299.

дипломатія спрямована на вирішення важливих внутрішньо- і зовнішньополітичних питань різних країн того часу.

Родинні зв'язки використовувалися для побудови політичних відносин, припинення військових конфліктів, зміцнення міжнародних угод, придбання територій всередині країни та за кордоном, зміцнення міжнародного престижу та авторитету панівної династії.¹

1.3. Значення династичних шлюбів як інструменту дипломатії у контексті здійснення зовнішньої політики у XVIII - на початку XX століття

Між внутрішньою та зовнішньою політикою кожної країни слід помістити династичну політику², тому що шлюбні союзи зміцнюють відносини не гірше, ніж воєнні та політичні. Власне кажучи, династичний шлюб і є своєрідним політичним актом: з одного боку – це демонстрація доброї волі однієї країни стосовно іншої, а з іншого – хороший спосіб зміцнити вплив однієї країни на території іншої.

Унікальність шлюбної політики Романових полягає в тому, що починаючи з 1710 р. практично усі Романови одружувалися тільки з представниками німецьких династій, до початку XX ст.³

Вони поріднилися практично з усіма значущими німецькими панівними династіями, наприклад, з герцогами Гессен-Дармштадськими, Саксен-Веймар-Айзенахськими, Мекленбург-Шверинськими, королями Вюртембергу і Пруссії.⁴ Навряд чи яка-небудь інша династія відрізнялася подібною постійністю і

¹ Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. С. 28.

² Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. С. 295.

³ Соболева І. Принцеси німецькі - долі російські. Санкт-Петербург : Питер, 2017. С. 254.

⁴ Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. С. 283.

завзятістю в шлюбній політиці. Що стосується німецьких князівств і герцогств, то представники російського панівного будинку розглядалися як пріоритетні, але далеко не єдині можливі шлюбні партнери.¹

Проте для Росії протягом XVIII - XIX ст. принци та принцеси з німецьких панівних будинків були практично єдиними можливими шлюбними партіями, і кращий доказ цьому – понад тридцять шлюбних союзів династії Романових з представниками німецьких династій.

Історія російсько-німецьких династичних союзів почалася в 1710 р. з укладення шлюбу між племінницею Петра I Анною Іоаннівною і герцогом Курляндським і закінчилася в 1917 р. з падінням династії Романових², хоча представники цієї династії та в еміграції продовжували одружуватися з німецькими династіями.

Але поворотним моментом в історії династії Романових стало одруження дочки Петра I Ганни з герцогом Гольштейн-Готторпським Фрідріхом Карлом в 1725 році.³

Шлюбний договір, укладений між російським імператором і герцогом Фрідріхом Карлом передбачав, окрім іншого, що Росія зобов'язана була підтримувати герцога у боротьбі за шведську корону і за повернення готторпських територій герцогству Шлезвіг.⁴

Окрім того, секретний параграф договору пропонував умови, при яких нащадки герцога могли бути покликані на російський престол. Відповідно до цього параграфа син герцога Карла Фрідріха та Анни Петрівни, Карл Петер Ульрих, який жив в північно німецькому місті Кіль, був призначений в 1742 р.

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 239.

² Соболева І. Принцеси німецькі - долі російські. Санкт-Петербург : Питер, 2017. С. 385.

³ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439.

⁴ Вольф Д. Роль династичної солідарності і династичних шлюбів в російсько-німецьких відносинах (XVIII - початок XX ст.). URL: <http://ricolor.org/history> (дата звернення 16.04. 2023).

його тіткою, імператрицею Єлизаветою Петрівною, спадкоємцем престолу¹. Великий князь Петро Федорович, як його звали після переходу в православ'я, виховувався в Петербурзі та одружився в 1745 р. на своїй двоюрідній сестрі Софії Федеріці Августі, принцесі з маленького князівства Анхальт-Цербст. Після того, як він став російським імператором Петром III, династія Романових стала династією Романових-Гольштейн-Готторпських.

Можна виділити декілька причин, чому династія Романових уклала шлюби саме з представниками німецьких династій.² Перша причина має загальний характер і полягає в так званій династичній солідарності, яка, з однієї сторони, зв'язувала панівні династії Європи сімейними вузлами, а з іншого боку примушувала їх діяти солідарно відносно політики, що проводилася. З цього приводу один з видатних знавців XVIII ст. Е.В. Анісімов помітив, що «кровна спорідненість мала величезне значення в європейській політиці, а шлюбні комбінації складали одну з важливих цілей дипломатії. Петро був реформатором і в цій сфері політики, бо він покінчив з «кровною ізоляцією» династії Романови».³

В середні віки та аж до абсолютизму XVIII ст. відношення між країнами більшою мірою залежали від ступеня близькості між династіями, отже, родинні зв'язки між сім'ями, що претендують на верховну владу в тій або іншій країні, мали важливе зовнішньополітичне значення. Тому пошук відповідних в політичному, династичному і релігійному сенсі наречених був невіднятним завданням будь-якого монарха, вирішення якого мало величезне значення для розвитку державної системи й країни.

При створенні родинних зв'язків між династіями їх глави виходили з мотивів забезпечення спадкоємності престолу, а також з тієї політичної аксіоми,

¹ Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. С. 274.

² Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 845.

³ Анісімов Є. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 67.

що «монарші особи та династії, пов'язані сімейними зв'язками, повинні діяти в політичному плані солідарно».¹

У XIX столітті зростальний взаємозв'язок, а водночас і суперечність політичних і економічних інтересів європейських держав ослабили політичну ефективність родинних зв'язків, зовнішня політика, що проводиться на основі династичної, була майже нейтралізована і майже знецінена.²

Але в міжнародних відносинах XIX - початку XX ст. політика європейських династичних шлюбів все ще зберігала певну політичну роль. Хоча на відміну від попереднього періоду шлюби представників панівних династій не викликали територіальних змін і воєн через престолонаступництва, шлюбні зв'язки часто використовувалися для створення «комунікаційних мереж» між царськими будинками. Головну роль в «комунікаційних мережах» найчастіше грали жінки, які встановлювали постійні зв'язки між династіями шляхом письмових і особистих контактів. При цьому жінки виконували важливу політичну функцію, оскільки їх контакти створювали передумови для неформального спілкування монархів без участі та втручання міністрів.³

Друга причина полягає суто у внутрішніх проблемах Росії. До початку XVIII ст. Романови укладали шлюби з боярськими дворами, що було джерелом постійних проблем. По-перше, подібні шлюби (наприклад, царя Олексія Михайловича з Марією Милославською і Наталією Нарішкіною⁴) були причиною постійних міжособних розбратів між різними боярськими родами, породжуючи смути в країні. Шлюби з представниками «закордонних» династій знімали до деякої міри напруженість боротьби за владу, оскільки родичі подружжя представників династії Романових могли претендувати тільки на

¹ Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст : навч. посіб. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 47.

² Ткачов І. Династія Романових. М. : Гелеос, 1998. С. 76.

³ Іконнікова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 98.

⁴ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 473.

матеріальну допомогу, але практично не мали можливостей втручатися у внутрішню політику країни.

По-друге, шлюби з представниками боярських дворів не стільки знімали проблему спадкоємства, скільки посилювали, особливо після того, як Петро I покінчив з принципом прімогенітури та законодавчо закріпив право монарха призначати спадкоємця престолу¹.

З часів московського великого князя Дмитра Донського до Петра I усі великі князі, а потім царі, наслідували принцип, відповідно до якого престол завжди наслідував старший син. Традицію перервав Петро I: виходячи з трагічного досвіду свого конфлікту з сином Олексієм і в інтересах своєї абсолютистської політики, він видав Указ «Про спадщину престолу» у якому говорилося, що правитель має право вибрати та призначити спадкоємця престолу.²

Хоча визначення кандидатури спадкоємця престолу залишилося прерогативою імператорів, що царюють, російська історія XVIII ст. характеризувалася численними змовами проти волевиявлення царів з питання о престолонаступництво. Тільки закон «Установа Імператорському Прізвищу» імператора Павла I (1797 р.) поклав край свавіллю. Закон передбачав, що престол переходить від батька до старшого сина, і що монарх в обов'язковому порядку має бути православного віросповідання. Крім того, царський монарх повинен був дати згоду на шлюб владного представника, інакше шлюб визнавався незаконним.³

Направивши шлюбну політику Романових в сторону Заходу, Петро I послідовно уклав шлюбні союзи з герцогствами Мекленбург-Шверинським, Брауншвейг-Вольфенбюттельським і Курляндським. З цими шлюбами пов'язувалися певні надії. Після Полтавської перемоги Росія стає лідером

¹ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 193.

² Назаров М. Хто спадкоємець російського престолу?. М. : РоС. ідея, 2004. С. 105.

³ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 440.

антишведської коаліції, вона допомагає союзникам відвоювати території в Північній Німеччині, які раніше були захоплені Швецією. До того ж часу відноситься початок зближення Росії з герцогствами, розташованими поблизу Балтійського узбережжя.¹ Цього вимагали політичні та торгові інтереси молодій державі що прагне зміцнити своє положення. Але була та інша причина підвищеної уваги Петра I до маленьких німецьких держав: він прагнув шляхом політичних і матримоніальних комбінацій отримати статус члена Священної Римської імперії Германської нації. За задумом царя, це повинно було надати міжнародному становищу Росії найбільшу стійкість і забезпечити їй постійну підтримку з боку Австрії та інших держав на випадок шведського реваншу або турецького нападу. Плани Петра I можна вважати третьою причиною укладення російсько-німецьких династичних шлюбів, хоча це відноситься тільки до декількох перших шлюбних союзів.²

У 1820 р. імператор Олександр I вніс в закон «Установа Імператорського Прізвища» зміни про те, що спадкоємець престолу повинен також обов'язково походити від «рівноцінного» шлюбу. Спадкоємці престолу і царі з Романових аж до Івана IV і Петра I були одружені з дочками великих боярів. Ця обставина призводила до внутрішньополітичних конфліктів, оскільки бояри запекло боролися за спорідненість з царською сім'єю.³

З часів Петра I, як правило, чоловіки з династії Романових і ті жінки, які могли претендувати на престол, одружувалися з принцесами або виходили заміж за принців суверенних і царських або царських закордонних дворянських дворів⁴, що належали до християнських конфесій, при цьому наречені повинні були прийняти православ'я.

¹ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439.

² Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. С. 173.

³ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 119.

⁴ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 195.

Як відомо, нащадки Петра продовжили його шлюбну політику. Безумовно, представники такій династії, як Романови, могли вибирати наречених не лише з невеликих німецьких князівств і герцогств, але і серед вагомих панівних династій. Але згідно з указом імператора Павла I наслідувати російський престол могли тільки особи, що сповідують православ'я.¹ Отже, чоловіки та дружини Романових повинні були переходити в православ'я. Протестантська віра це дозволяла, а католицька не лише забороняла перехід з однієї конфесії в іншу, але і шлюби між представниками різних конфесій, що цілком допускали та православ'я, і протестантизм. Тому більшість шлюбних союзів сім'ї Романових і було укладено саме з представниками протестантських князівських будинків, оскільки католицька віра категорично забороняла, з одного боку, шлюби між представниками різних християнських конфесій і, з іншого боку, перехід з католицизму.² Про це свідчить той факт, що чоловіки великих княгинь зберігали приналежність до своєї конфесії, як і самі княгині, хоча обряд вінчання проходив по православному канону.

Крім політичних і релігійних причин, укладенню російсько-німецьких династичних шлюбів сприяли та суто практичні обставини. Феодальна роздробленість Священної Римської імперії до 1871 р., а потім німецький федералізм забезпечили наявність численних суверенних князівств і створили великий резерв кандидатів на одруження з царських династій³, які були «рівними», що було однією з неодмінних умов законності шлюбу.

Одним з важливих наслідків династичних шлюбів можна вважати постійну взаємодію і взаємовплив культур Росії та Німеччини як у вузькому сенсі цього слова (заохочення мистецтва і науки), так і в ширшому, до чого можна віднести політичну культуру.

¹ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 401.

² Шестопапов А.Г. Велика княгиня Олена Павлівна. Питання історії. 2001. № 5. С. 16.

³ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439–440.

Шлюб великого князя Михайла Павловича і принцеси Фредерики Шарлотти Марії Вюртемберзької (у заміжжі – великої княгині Олени Павлівни) є одним з найбільш яскравих прикладів того, як представник германської династії зробив неоцінний вплив на культурне і політичне життя Росії.¹ Олена Павлівна перетворила Михайлівський палац на центр культурної еліти Петербургу, надаючи підтримку як діячам мистецтв (К.П. Брюллову, А.А. Іванову, І.К. Айвазовському, А.Г. Рубінштейну) і науки (В.Я. Струве, К.М. Беру, Н.И. Пирогову), так і політичними діячами (Д.А. Милютину, В.А. Черкаському, В.В. Тарновському). Під її заступництвом і при її безпосередній участі виникло Російське музичне суспільство, яке зіграло велику роль в розвитку професійної музичної культури в Росії. З приводу салону Олени Павлівни князь Д.А. Оболенський писав, що вона «з дивовижним мистецтвом уміла групувати гостей так, щоб викликати государя і царицю на увагу і на розмову з особами, для них нерідко чужими та проти яких вони могли бути упереджені; при цьому усе це робилося непомітно для необізнаних в таємниці очей і без стомлення государя».²

Олена Павлівна активно брала участь у справі скасування кріпацького права, в 1859 р. провела перетворення у своєму маєтку, основні положення яких в 1861 р. вводяться по усій країні.

Крім того, велика княгиня займалася не лише політикою і заохоченням мистецтв, але і благодійництвом³, керуючи Маріїнським і Повивальним інститутами та заснувавши «Хрестовоздвиженську громаду сестер піклування за пораненими та хворими». Саме з моменту створення цієї громади в Росії з'явилися перші сестри милосердя.

Своєю чергою, сестри Михайла Павловича великі княгині Марія Павлівна і Катерина Павлівна зробили великий внесок в культуру і внутрішню політику відповідно герцогства Саксен-Веймар-Айзенахського і королівства

¹ Соболева І. Принцеси німецькі - долі російські. Санкт-Петербург : Питер, 2017. С. 129.

² Шестопапов А.Г. Велика княгиня Олена Павлівна. Питання історії. 2001. № 5. С. 22.

³ Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. С. 163.

Вюртемберг.¹ Діяльність Марії Павлівни більшою мірою була спрямована на заохочення мистецтв, вона надавала підтримку поетам, письменникам і музикантам, влаштовувала літературні вечори, створила музей пам'яті Гете і Шіллера, завдяки їй маленький Веймар був відомий усій Європі. Займалася вона і добродійністю, створюючи позичкові каси, школи для бідних і робочі будинки витрачаючи при цьому особисті кошти. Великий німецький письменник І.В. Гете вважав, що «вона справжнє благословення для країни».²

Велика княжна Катерина Павлівна за декілька років життя та активної діяльності у Вюртембергу залишила настільки вагомий слід, що і в XXI ст. продовжує користуватися повагою і доброю пам'яттю жителів землі Баден-Вюртемберг, про що свідчить суспільство її імені (Catharina Pawlowna - Gesellschaft), яке займається дослідженням історії стосунків Росії та Вюртембергу. «Їй вдалося підняти престиж Вюртембергу набагато вище за його власних можливостей», - писав німецький письменник і критик А.К. Варнхаген фон Ензе³. Дослідження та аналіз шлюбних союзів Романових дозволяє зробити висновок про те, що російсько-германські династичні шлюби є не просто політичними актами, що переслідували виключно політичні та питання престолонаступництва, але актами культури, свого роду феноменом культури. Не можна не оцінити вклад великих княгинь не просто в культуру Росії та німецьких держав, але і в культуру взаємодії цих країн, в народження сплаву російської та німецької культур. Важливо помітити, що впродовж двох століть російсько-німецьких династичних шлюбів, культури Росії та німецьких держав взаємодіяли в самих різноманітних сферах людської діяльності – в політиці, мистецтві та науках. Це можна розглядати як діалог культур в сучасному його розумінні.

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 386.

² Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 83.

³ Varnhagen von Ense K. A. Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens. Scotts Valley : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. P. 185

Розглянувши окремі аспекти феномену шлюбної дипломатії в європейській історії нового часу, приходимо до таких висновків. Династичні шлюби та «шлюбна дипломатія» відігравали важливу роль у зовнішньополітичній діяльності країн Європи в період XV-XVII століть.¹ Цей інструмент використовувався для вирішення різноманітних питань, як внутрішніх, так і зовнішніх, які стосувалися політики, військових конфліктів, міжнародних угод, територіальних надбань, міжнародного престижу та авторитету правлячих династій.

Зокрема, династичні шлюби допомогли у формуванні національних держав, таких як Іспанія, Франція та Англія, і в цілому мали значний вплив на політичну карту Європи у той час.² Цей інструмент залишається актуальним і в подальші часи, хоча його роль поступово зменшувалася з розвитком інших форм дипломатії. Однак, династичні шлюби та «шлюбна дипломатія» залишаються цікавим об'єктом вивчення для сучасних дослідників історії.

¹ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 168.

² Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 447.

РОЗДІЛ 2. ДИНАСТІЯ РОМАНОВИХ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВЛІННЯ

2.1. Загальна характеристика історії династії Романових та генеалогічне дерево роду

Єдиної думки, звідки походить рід Романових, серед вчених немає. На сьогоднішній день поширені дві версії: згідно з однією, предки Романових прибули на територію Русі із Пруссії, а відповідно до іншої – із Новгороду.¹

Першим достовірним предком Романових та інших дворянських родів вважається Андрій Кобила — боярин московського князя Симеона Гордого². Нащадки Федора Кішки стали називатися Кошкініми. Діти Захарія Івановича Кошкіна стали Кошкініми-Захар'їніми, а онуки – вже просто Захар'їніми. Від Юрія Захаровича пішли Захар'їни-Юр'єви. Вперше прізвище «Романов» використав Федір Микитович (патріарх Філарет), який назвав себе так на честь діда Романа Юрійовича та отця Микити Романовича Захар'євих, він і вважається першим Романовим. Старша дочка Олександра Борисовича Горбатого-Шуйського, Євдокія, була одружена з Микитою Романовичем Захар'їним, дідом царя Михайла, що дало Романовим певну підставу пов'язувати свій родовід із Рюриком. Не всі історики вважають її матір'ю Федора Микитовича: деякі дотримуються думки, що матір'ю Федора була інша дружина Микити, Варвара Головіна.³

У XVI столітті рід Романових став наближений до царя і тепер міг претендувати на трон. Сталося це завдяки тому, що Іван Грозний одружився із Анастасією Романівною Захар'їною⁴, а отже, вся її родина тепер стала родичами для государя. Після припинення роду Рюриковичів Романови (колишні Захар'єви) стали головними претендентами на державний трон. «Дім Романових»

¹ Hughes L. The Romanovs. Ruling Russia 1613 - 1917. Bloomsbury, 2008. С. 37.

² Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 521.

³ Фоменко М. Корона Російської імперії. Слава, честь та доблесть династії Романових. М. : Ексмо, 2013. С. 208.

⁴ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 329.

– позначення сукупності всіх нащадків різних гілок Романових. У 1613 році на царство був обраний один із представників Романових – Михайло Федорович, що і послужило початком тривалого правління династії Романових у Російській імперії.¹ У 1856 році був затверджений герб роду Романових, на ньому зображено грифа, що тримає золотий меч і тарч (щит), а по краях – вісім відрізаних левових голів.² Династія Романових походить від царя Михайла Федоровича, обраного на російський престол 3 березня 1613 року. А майже через 200 років імператор Павло I в 1797 році видав Закон про престолонаслідування³, згідно з яким право на престол зберігалось за кожним членом дому Романових незалежно від його статі, за винятком тих, хто добровільно відмовився від своїх прав на нього.

Царювання Романових можна поділити на три періоди.

Перший⁴ пов'язаний із царюванням Михайла Федоровича (1613-1645), його сина Олексія Михайловича (1645-1676) та сина Олексія Михайловича – Федора Олексійовича (1676-1682).

Другий пов'язаний із появою нового монаршого титулу в Російській імперії: імператор.⁵ Він включає періоди царювання Петра Великого (1682-1725), Катерини I (1725-1727), Петра II (1727-1730), Анни Іоанівни (1730-1740), Івана VI (1740-1741), Єлизавети (1741-1761), Петра III (1761-1762) та Катерини II Великої (1762-1796).

Останній період припав на правління Павла I (1796–1801), Олександра I (1801–1825), Миколи I (1825–1855), Олександра II (1855–1881) та Олександра III (1881–1894), коли престол у домі Романових став передаватися за прямою чоловічою лінією згідно з указом Павла I про престолонаслідування.

¹ Балязин В. Неофіційна історія Росії. Час Рюриковичів та перші Романови (XII - XVII ст.) / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2008. С. 492.

² Montefiore S. S. The Romanovs 1613 - 1918. London, UK : W & N, 2016. P. 296.

³ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 227.

⁴ Радзинський Е. Царі. Романови. Історія династії. М. : АСТ, 2013. С. 184.

⁵ Думін С. В. Росія. Історія коронацій. М. : СЛОВО, 2013. С. 275.

304 роки династія Романових перебувала при владі у Російській імперії. Нащадки Михайла Федоровича правили аж до Лютневої революції 1917 року. Михайла Федоровича Романова було обрано на царство у 16 років Земським собором. Вибір випав на юного князя, бо він був нащадком Рюриковичів.

Більшість російських царів та імператорів із династії Романових прожили досить коротке життя.¹ Михайло Федорович прожив 49 років, за роки правління йому вдалося відновити централізовану владу в країні. Більше 50 років прожили лише Петро I, Єлизавета I Петрівна, Микола I та Микола II, а понад 60 – Катерина II та Олександр II. До 70 років ніхто не дожив. Найменше прожив Петро II: він помер у 14 років.

Пряма лінія успадковування престолу у Романових перервалася іще у XVIII столітті. Єлизавета Петрівна, дочка Катерини I та Петра I, не мала дітей, тож призначила наступником свого племінника, майбутнього Петра III. Після шлюбу Анни Петрівни із герцогом Карлом Гольштейн-Готторпським рід Романових фактично перейшов у рід Гольштейн-Готторпів, проте, за династичним договором, син від цього шлюбу (майбутній Петро III) визнавався членом дому Романових. Таким чином, за генеалогічними правилами імператорський рід став називатися Гольштейн-Готторп-Романовський, що згодом відобразилося на родовому гербі Романових та гербі Російської імперії. На Петрі I лінія Романових перервалася, але з'явилася нова – Гольштейн-Готторп-Романови², котра передавалася жіночою лінією, оскільки мати Петра була рідною сестрою Єлизавети.

Наприкінці XVII століття на престол посадили відразу двох царевичів.³ Після смерті царя Олексія Михайловича старший син Федір Олексійович царював недовго і несподівано помер у 1682 році. За законом про престолонаслідування царем мав стати наступний за старшинством,

¹ Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 163.

² Євгенєва М. Пани Романови: історія династії. М. : Воля, 1917. С. 58.

³ Курукін І. Романови / ред. Є. Нікуліна. М. : Молода гвардія, 2022. С. 366.

п'ятнадцятирічний Іван, проте він не відрізнявся ні розумом, ні здоров'ям. Тоді вирішено було коронувати одночасно двох братів: Івана та десятирічного Петра, майбутнього Петра I. Оскільки старший брат через свою неміч, а молодший — через малий вік не були здатні самотійно справлятися із державними справами, до повноліття Петра правителькою держави стала їхня старша сестра, царівна Софія.¹ З нагоди сходження на престол на Івана і Петра були покладені царські вінці: на Івана – старовинна шапка Мономаха, на Петра – спеціально із цього приводу зроблений новий вінець, який отримав назву «шапки Мономаха другого вбрання». Також у придворних майстернях було виготовлено подвійний трон. На його виготовлення пішло понад двісті кілограмів срібла.²

Загалом, генеалогічне дерево Романових, а згодом і Гольштейн-Готторп-Романових, так само, як і порядок престолонаслідування, доволі заплутані. Повне, детальне дерево роду із відміченим порядком сходження на престол імператорів та імператриць можна побачити на схематичному зображенні (Додаток 1).

2.2. Основні напрямки внутрішньої політики за царювання династії Романових

Царювання перших Романових почалося відразу після Смутних часів, тому за правління Михайла Федоровича (1613 – 1645) довелося дуже багато виправляти та відновлювати.³ Зокрема, було приведено до норми сільське господарство. Крім того, молодому лідеру потрібно було продемонструвати людям свою силу, набратися досвіду та заслужити на повагу.

¹ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 68.

² Пчелов Є. Романови. Історія та генеалогія. М. : Акад. проєкт, 2017. С. 164.

³ Балязін В. Іван Грозний та початок царювання Романових / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2007. С. 116.

Михайло пішов шляхом закріпачення селян, як і його батько. У 1619 році був оголошений 5-річний термін розшуку кріпаків, які втекли, у 1637 – 9-річний, а у 1641 році було наказано шукати втікачів протягом 15 років.

Михайло намагався створити регулярну армію. У 30-ті роки з'явилися так звані «полки нового ладу», до їх складу входили вільні люди та боярські діти, а офіцерами були іноземці. Наприкінці правління Михайло створив кавалерійські драгунські полки, котрі охороняли зовнішні кордони держави. Було засновано Німецьку слободу в Москві. У ній жили іноземні військові та інженери. Саме вони через 100 років відіграють важливу роль реформах Петра I.¹

Головним завданням було об'єднати розрізнене після важких подій суспільство, для чого проводилися часті збори Боярської думи та Земських соборів. Після того, як династія добре зміцнила свої позиції, потреба у Земських соборах практично відпала. Останній собор відбувся під час правління Олексія Михайловича (1645 – 1676) у 1653 році.²

Внутрішня політика царя Олексія мала неоднозначний характер. Намагаючись зберегти усталені традиції, він водночас запозичив західні досягнення. Таким чином, цар почав підтримувати реформаторську діяльність в особі патріарха Никона, Ртищева та інших діячів. Завдяки проникненню іноземного елемента, у країні відбувається так зване «обмирщення» - світський початок спостерігається у мистецтві, журналістиці, освітній сфері.

У 1649 році було розроблено і прийнято найважливіший кодифікаційний акт – Соборне укладання, що містить законодавчі норми, і об'єднало безліч прийнятих до цього указів та постанов.³ Монархія все ще залишалася станово-представницькою, проте влада правителя значно зросла. Цар отримував підтримку Боярської думи, особливо опираючись на Близьку думу. Також Олексієм Михайловичем було запроваджено спеціальний карально-наглядний

¹ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 369.

² Коняев Н. Справжня історія дому Романових. Шлях до святості / ред. А. Олександров. М. : Вече, 2018. С. 527.

³ Алексеев С. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. С. 205.

орган – Наказ таємних справ та судовий орган, названий Розправною палатою.¹ Крім того, було прийнято ще безліч наказів для різних галузей.

У країні продовжувалося зміцнення феодально-кріпосницького укладу. Саме ця політика лягла в основу соціально-економічного розвитку Росії у XVII столітті.² Встановлено безстроковий розшук втікачів посадських і селян. Це призвело до остаточного закріпачення. Основою економіки аграрної країни стає панщина. Селянин працював на землі поміщика власним інвентарем чи платив оброк. Він перебував у особистій залежності від пана, феодала.

У політиці російської держави в XVII ст. так само відбулися серйозні зміни. У 1687 році було скасоване місництво, що у результаті об'єднало дворянство. У 1649 році визнане право передачі дворянського маєтку у спадок, якщо діти продовжують службу. Почалося збільшення ремісничого виробництва. Цьому сприяло вдосконалення вже існуючої техніки та поява в країні нових виробництв: мідного, ливарного, збройового. А також виникнення більш сучасної форми виробництва - мануфактури. Найважливішим нововведенням на той час вважається церковна реформа, яку задумав і виконав патріарх Никон. Головна ідея перетворень полягала в уніфікації церковної служби.³

Новий Торговий статут 1653 року скасував внутрішні мита для купців, встановивши єдине мито. Новгородський статут 1667 року дав додаткові пільги при зовнішній торгівлі. Поступово складаються умови, що дозволили сформуватися російському ринку. Торгівля та товарне виробництво призводять до створення нових міст. До кінця століття починає покращуватися життєвий рівень.

Найбільший вплив на життя жителів Російської імперії у XVIII ст. спричинив, звичайно ж, Петро I.⁴ Найбільше його займала думка про флот та торгові зв'язки із Європою. Для втілення своїх ідей він спорядив Велике

¹ Hughes L. The Romanovs. Ruling Russia 1613 - 1917. Bloomsbury, 2008. P. 104.

² Алексеев С. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. С. 188.

³ Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 224.

⁴ Костомаров М. Російська історія у життєписах її головних діячів / ред. М. Дубенюк. М. : Ексмо, 2021. С. 832.

посольство¹ і відвідав низку європейських країн, де побачив, наскільки Росія відстала у своєму розвитку. Ця подія започаткувала його перетворювальну діяльність.² Перші реформи Петра I були спрямовані на зміну зовнішніх ознак російського життя: він наказав збривати бороди і звелів одягатися в європейський одяг, привіз музику, тютюн, бали та інші нововведення в життя московського суспільства, чим шокував його.³ Указом від 20 грудня 1699 р. Петро I затвердив літочислення від Різдва Христового та святкування нового року 1 січня.

Найбільшою адміністративною реформою місцевого управління було створення у 1708 році 8 губерній на чолі з губернаторами, у 1719-му їх число збільшилося до 11. Друга адміністративна реформа поділила губернії на провінції на чолі з воєводами, а провінції - на дистрикти (повіти) на чолі із земськими комісарами. Для управління містом була створена Бурмістерська палата у Москві, перейменована у листопаді 1699 р. на Ратушу, і магістрати, що підпорядковувалися Головному магістрату у Петербурзі (1720 р.). Головною метою станової реформи Петра I було оформлення прав та обов'язків кожного стану – дворянства, селянства та міського населення. Петро скасував патріаршество, позбавив церкву влади, а її кошти перевів у державну скарбницю. Замість посади патріарха цар запровадив колегіальний вищий управлінський церковний орган – Святійший Синод.⁴

Перший етап фінансової реформи Петра I зводився до збирання грошей на утримання армії та ведення війн. Додалися вигоди від монопольного продажу деяких видів товарів (горілка, сіль та ін.), було запроваджено непрямі податки (банні, кінські, на бороди тощо). У 1704 році була проведена грошова реформа, згідно з якою основною грошовою одиницею стала копійка. Нерозмінний рубль було скасовано. Податкова реформа Петра I полягала у переході від подвірного

¹ Шумейко І. Романови. Помилки великої династії. М. : АСТ, 2014. С. 98.

² Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 385.

³ Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. С. 23.

⁴ Коняев Н. Справжня історія дому Романових. Шлях до святості / ред. А. Олександров. М. : Вече, 2018. С. 372.

оподаткування до подушного. У зв'язку із цим уряд включив в тягло всі категорії селянського та посадського населення, які до цього були звільнені від податку. Таким чином, у ході податкової реформи Петра I було запроваджено єдиний грошовий податок (подушна подать) та збільшено кількість платників податків.¹

У період із 1700 по 1721 років у Російській імперії було відкрито безліч цивільних та військових шкіл. Серед них школа математичних та навігаційних наук; артилерійська, інженерна, медична, гірничі, гарнізонні, духовні школи; цифірні школи безкоштовного навчання дітей усіх чинів;² Морська академія у Петербурзі. Петром I була створена Академія наук, за якої було засновано перший російський університет, а при ньому й перша гімназія. Але діяти ця система почала вже після смерті Петра. Петро ввів нову абетку, що полегшувало навчання грамоті і сприяло друкарству. Почала видаватися перша російська газета «Відомості», у 1703 р. з'явилася перша книга російською з арабськими цифрами.

Цар розробив план кам'яного будівництва Петербурга, приділяючи особливу увагу красі архітектури.³ Він запрошував іноземних художників, а також надсилав талановитих молодих людей за кордон навчатися «мистецтв». Петро започаткував Ермітаж. Основними перетвореннями було відкриття шпиталів (1707 р. - перший Московський військовий шпиталь) і шкіл при них, у яких готували лікарів та аптекарів. У 1700 р. при всіх військових госпіталях було засновано аптеки. У 1701 р. Петро видав указ про відкриття восьми приватних аптек у Москві. Із 1704 року стали відкриватися казенні аптеки в багатьох містах Росії. Для вирощування, вивчення, створення колекцій лікарських рослин було створено аптекарські городи, куди завозилося насіння та зарубіжну флору.

Для підйому промислового виробництва та розвитку торговельних зв'язків із закордоном Петро запрошував іноземних фахівців, але водночас заохочував

¹ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 418.

² Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 108.

³ Костомаров М. Російська історія у життєписах її головних діячів / ред. М. Дубенюк. М. : Ексмо, 2021. С. 683.

вітчизняного промисловця і торговця. Петро домагався, щоб із країни вивозилося більше товару, ніж ввозилося. За час його царювання на території Російської імперії діяло 200 заводів та фабрик.¹

2.3. Специфіка зовнішньої політики та династичні шлюби представниць роду Романових як елемент зовнішньої політики

Прагнучи подолати ізольованість і замкнутість Московського царства, московські правителі, роздратовані релігійними та політичними домаганнями Польщі та папства, вже зближалися із країнами Північно-Західної Європи.² З ними встановлювалися дипломатичні, торговельні, культурні зв'язки. У цьому регіоні передусім Данія та Англія могли запропонувати Москві шлюбні варіанти.

З сусідньою Данією Борис Годунов став розвивати відносини під приводом остаточно вирішити суперечку про Лапландію. Російські послы під час переговорів у Копенгагені повідомили Крістіану IV про бажання царя видати свою дочку Ксенію за його молодшого брата Іоанна.³ Така пропозиція для Датського двору була вигідною: в особі Московії він набував сильного і надійного союзника проти своєї суперниці Швеції. Московські посланці передали королю портрет російської нареченої, зроблений московським ювеліром Яковом Яном. У відповідь данські послы привезли до Москви портрет нареченого. Таким чином, шлюб влаштувався: принц Іоанн повинен був переселитися до Москви, отримавши натомість Тверську область. Головною умовою згоди Крістіана IV на шлюб ставала згода російського царя на безперешкодне виконання релігійних обрядів принцом та його людьми.

¹ Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 317.

² Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439.

³ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 294.

З одруженням Ксенії та Івана цар не поспішав: справу відклали до настання зими. Борис, певне, вважав, що принцу потрібен час, щоб ознайомитися з російською мовою та звичаями народу. Багато хто був незадоволений тим, що сам цар хоче видати дочку за іновірця та іноземця. Коли боярин Семен Годунов, найближча довірена людина царя¹, запропонував Іоанну зайнятися вивченням російської, той погодився. Тим часом принц, як гість царя, жив вільно: отримував подарунки, приймав у себе бояр, виїжджав на полювання. 15 жовтня цареві повідомили, що його гість захворів на гарячку. Хвороба Іоанна швидко розвивалася, посилилися напади. Дізнавшись, що датський гість дуже слабкий, цар із патріархом та найзнатнішими боярами відвідав принца. Наступного дня, 29 жовтня 1602 року, датський принц Іоанн, наречений царівни Ксенії, помер.² Роки Великої Смути обернулися для Росії втратою багатьох земель.³ Найважливішим завданням під час правління Михайла Федоровича стало подолання наслідків цього важкого для Росії часу.⁴ Велике значення мало зречення польського королевича Владислава прав на престол Москви. Втрачені під час Смути Новгород і Смоленськ вдалося повернути далеко не відразу. Росія на той момент була серйозно ослаблена і війни з Польщею та Швецією не принесли успіху. Новгород був повернутий тільки в 1617 після ув'язнення зі Швецією Стовпового світу, але узбережжя Фінської затоки було втрачено. Тільки в 1634 по Полянському світу, Владислав остаточно відмовився від претензії на московський престол. Проте Сіверські землі та Смоленськ залишилися у владі Речі Посполитої.

Михайло Федорович, втративши надію знайти собі іноземну дружину з-поміж європейських принцес, яка прийняла б православ'я, одружився в 1623 році на княжні Марії Володимирівні Довгорукій.⁵ Після її швидкої смерті він

¹ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 319.

² Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. С. 28.

³ Hughes L. The Romanovs. Ruling Russia 1613 - 1917. Bloomsbury, 2008. P. 323.

⁴ Балязін В. Іван Грозний та початок царювання Романових / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2007. С. 107.

⁵ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 84.

повінчався з Євдокією Лук'янівною Стрешневою¹ (5 лютого 1626 року), від шлюбу з якою і почався царствений Дім Романових. З одинадцяти дітей у живих залишилися четверо: син Олексій та три дочки-красуні (Ірина, Ганна, Тетяна). Щойно старшій Ірині виповнилося тринадцять років, цар зробив спробу знайти їй нареченого серед іноземних принців. У середині 1640 року він вирішує звернути увагу на принца Вольдемара, третього сина вже відомого Михайлу Федоровичу короля Крістіана IV від його другої дружини, графині Христини Мунк. Сам король не заперечував проти того, щоб поріднитися з російським царем, і з цією метою влітку 1641 року відправив до Москви посольство на чолі з графом Шлезвіг-Голштинським та принцом Вольдемаром із суто комерційною місією. У той же час принц отримав від батька таємний наказ: якщо йому в Москві запропонують одружитися з дочкою царя, то він повинен погодитися за умови збереження йому свободи віросповідання.

Затягнута шлюбна справа Вольдемара благополучно вирішилася лише влітку 1645²: 12 липня засновник царської династії Романових, самодержець Всеросійський Михайло Федорович помер від водяної хвороби у віці 49 років. Олексій Михайлович, який посів престол, порадившись із вищим духовенством і боярами, вирішив з честю відпустити на батьківщину принца, який перебував у почесній неволі півтора роки. 17 серпня відбулася прощальна аудієнція у нового московського царя, де королевичу оголосили про те, що государ відпускає його додому з честю і в надії, що дружба між Крістіаном IV та Олексієм Михайловичем триватиме й надалі.

Цар Олексій Михайлович направив свою енергію на вирішення проблем, залишених попереднім правлінням.³ Складними залишалися російсько-турецькі відносини. Кримські походи князя Голіцина 1687 та 1689 років успіху не принесли. Здобути вихід до Чорного моря Росії так і не вдалося. Чорне море

¹ Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. С. 427.

² Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 4.

³ Буровський А. Романови: "господарі землі російської". М. : Яуза, 2012. С. 263.

залишалося повністю при владі імперії Османа. Яскравим успіхом російської зовнішньої політики у XVII столітті було приєднання до території країни земель Східного Сибіру. Дежнев та Поярков, відомі російські першопрохідники, змогли досягти берегів Амуру та Тихого океану. Розширення території Російської імперії за рахунок приамурських земель не могло не спричинити занепокоєння правителів Китаю. Тим не менш, у 1689 р. кордон по річці Амур (і його притоків) був закріплений Нерчинським договором.¹

Основи російської політики XVIII століття було закладено Петром Великим.² У 1700 році, уклавши мирний договір із Османською імперією, Російська імперія вступила у військовий конфлікт зі Швецією, відомий як Північна війна. Військові дії тривали 21 рік. В результаті цілі, які переслідував Петро I, були досягнуті. Росія отримала доступ до Балтійського моря та Іжорських земель, прилеглих до Выборгу, було засновано Санкт-Петербург. Країна почала серйозно впливати на європейську політику. Далі була війна за «польський спадок», що тривала з 1733 по 1735 роки, і війна за «австрійську спадщину» із 1740 по 1748 роки. Успіхи російських полководців у Семирічній війні не були закріплені. У 1761 році Російська імперія повернула всі захоплені території. І цей вчинок імператора Петра викликав невдоволення серед всього населення країни.

У період правління Катерини II³ імперія вела активну зовнішню політику. Країна прагнула вирішити проблему відносин із Османською імперією. У той же час непроста ситуація, що склалася в Польщі, давала Російській імперії непогані шанси повернути території, втрачені ще у XIII – XV століттях. Мирний договір із Туреччиною було підписано 1774 року після безлічі блискучих перемог, здобутих російськими полководцями. Найбільш відомою із них стала

¹ Збірка трактатів та конвенцій, оформлених Росією із іноземними державами. Том V. Електронна енциклопедія та бібліотека Руніверс. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book10085/#page/1/mode/lup> (дата звернення: 19.04.2023).

² Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 176.

³ Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. С. 402.

Чесменська битва. Росії відійшли території між Дніпром та Південним Бугом, фортеці Керч та Азов. Крим став незалежним від Туреччини і незабаром увійшов до складу Росії. Це сталося 1783 року. Російсько-турецька війна 1787 - 1791 років стала для Росії переможною.¹ Кордони було перенесено із Південного Бугу на Дністер.

Наприкінці XVIII століття Російська імперія змогла остаточно утвердитися у статусі світової держави. Країна вступила в антифранцузьку коаліцію у 1782 році. Причиною цього стали революційні події у Франції.² Планувався похід до Європи під командуванням Суворова, проте смерть імператриці Катерини II не дозволила реалізувати ці плани. Однак, Італійський похід Суворова все ж відбувся в 1799 р. А вже Павло I після сходження на престол вважав союзницькі відносини із Францією вигіднішими для країни.³

Найважливішими напрямками зовнішньої політики Російської імперії на початку XIX століття стали європейське (напруженість між нею та Францією поступово наростала) та близькосхідне (Росія прагнула максимально зміцнити свої позиції на Балканах, у Закавказзі та на Чорному морі). Вже до кінця 90-х років XVIII століття серйозно загострилася ситуація у Закавказзі. Експансія до Грузії Ірану та Османської імперії змусила Георгія XII (правителя Грузії) просити заступництва у сильнішого сусіда – Російської імперії. У 1801 році Східна Грузія стала частиною Росії, а протягом 1804 – 1805 років до її складу увійшли й інші території Грузії (Гурія, Імеретія, Мегрелія). Однак це призвело до початку конфлікту з імперією Османа (1806 – 1812 рр.) та Іраном (1804 – 1813 рр.). Війна з Іраном спричинила приєднання до Російської імперії основної частини Азербайджану та Дагестану. Також Іран втратив право мати свій військовий флот у Каспійському морі. Внаслідок конфлікту 1906 року із Османською імперією до Росії була приєднана Молдавія (Бессарабська область).

¹ Пчелов С. Романови. Романови. Історія великої династії. М. : Вече, 2013. С. 201.

² Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 341.

³ Василевський І. Романови. Портрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 216.

Варто зазначити, що результат російсько-турецького конфлікту було вирішено завдяки перемозі Дунайської армії Кутузова під Рущуком (22 червня 1811 року). За підписаним у травні 1812 року Бухарестським мирним договором західна частина Молдови залишалася турецькою.¹ Внаслідок цієї війни здобула незалежність Сербія.

Ситуація в Європі у XIX столітті ставала все більш напруженою. Агресія наполеонівської Франції² призвела до створення антифранцузької коаліції (Російська імперія, Австрія, Англія, Швеція). Проте зупинити окупацію Австрії 1805 р. коаліції не вдалося. Російські та австрійські війська програли Наполеону в битві під Аустерліцем. Австрія була окупована. Англія, Пруссія, Швеція та Російська імперія у 1806 р. створили четверту антифранцузьку коаліцію. Війська коаліції намагалися стримати тиск французької армії, однак пруські війська програли Іена-Ауерштедську битву, а російська армія – битву при Фрідланді.

Влітку 1807 року Франція та Російська імперія підписали договір про дружбу та союз.³ Фактично це був договір про невтручання у агресію. Росії довелося погодитися з політикою Франції, визнати всі її завоювання та приєднатися до блокади Англії. Це призвело до певних збитків та втрати вигідного торгового партнера. Інтереси Російської імперії у Європі виявилися повністю підірвані. Становище Наполеона у Європі стало ще впевненішим.⁴ Почалася підготовка до воєнного конфлікту. Говорячи про політику Росії на початку XIX століття, варто згадати і про цілком успішну для Росії російсько-шведську війну. За укладеним у результаті Фрідріхсгамським мирним договором Олександр I отримав Аландські острови та Фінляндію.

Зовнішня політика Олександра II, як і внутрішня, виявилася дуже успішною. Країна змогла повернути втрачену за період правління його батька

¹ Буровський А. Романови: «господарі землі російської». М. : Яуза, 2012. С. 382.

² Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 319.

³ Алексеев С. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. С. 273.

⁴ Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів : УКУ, 2002. С. 283.

військову могутність. У 1864 році були підкорені Туркестан і Північний Кавказ, а також умиротворена Польща. Війна з Туреччиною 1877 - 1878 років слала однією із найуспішніших і призвела до ще більшого збільшення території країни. Проте Аляску було продано США за 7 млн. 200 тис. доларів.¹ Цілком успішне правління цього імператора було затьмарено. Замахи на Олександра II робилися із гнітючою регулярністю. Його намагалися вбити у Парижі (25 травня 1867 року) та у Петербурзі (1879 р.). Були вибухи поїзда імператора (16 серпня 1879 р.), а також замах у Зимовому палаці (5 лютого 1880 р.). Наступний замах скоєний 1 березня 1881 року Гриневицьким (представник народовольців) перервав життя імператора.

1 березня 1881 р. від рук народовольців загинув імператор Олександр II Миколайович, і на престол зійшов його другий син Олександр. Спочатку він готувався до воєнної кар'єри, оскільки спадкоємцем престолу був його старший брат Микола, але у 1865 році той помер. Царювання імператора Олександра III було наймирнішим.² Лише одного разу російські війська зіткнулися із афганськими загонами на річці Кушке. Олександр III захищав свою країну від воєн, а також допомагав гасити ворожнечу між іншими країнами, за що отримав прізвисько «Миротворець».

Петро Великий, хоч і не встиг виховати свого сина Олексія в дусі вимог нового часу, все ж звернув особливу увагу на виховання доньок — Анни та Єлизавети.³ Цар не хотів, щоб вони були схожі на безграмотних бояринь неосвіченої старовини, тим паче, він мав намір знайти їм у чоловіки представників правлячих родів Європи. Від шлюбу з Катериною у Петра I народилося десять дітей, але із них зрілого віку досягли лише дочки Анна і Єлизавета, до яких він ставився з великою любов'ю і пишався ними.

¹ Шумейко І. Романови Помилки великої династії. М. : АСТ, 2014. С. 106.

² Стаффан С. Романови. Біографія династії. М. : Захаров, 2006. С. 92.

³ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 85.

Турботи про ранній шлюб дочок спонукали царських батьків привчати дітей до суспільства та урочистих виходів. Перебудовуючи весь суспільний устрій, Петро вимагав, щоб і його сім'я підкорялася новим порядкам нарівні з усіма підданими. Катерина Олексіївна¹ та доньки обов'язково відвідували всі заходи у царському дворі та поза ним. Асамблеї, запроваджені перетворювачем Російської імперії на західний манер, починалися о третій годині пополудні; до п'ятої години приїжджав цар, а за ними — Катерина з дочками, одягненими у найкращі костюми. І все-таки, незважаючи на іноземних гувернанток, царські дівчатка звичайно ж відчували на собі вплив неосвічених мамок, нянь і неосвічених приятельок государині. Саме ця обставина наклала незабутній слід, наприклад, на Єлизавету: вона до кінця своїх днів була сповнена забобонів, старовинних звичок і хибних страхів. Так, лягаючи спати, вона вимагала, щоб їй розповідали казки, і обов'язково страшні. Єлизавета вірила в лісовиків та домовиків.

Закон про престолонаслідування від 5 лютого 1722 року², затверджений Петром I, говорив, що за відсутності синів успадковує старша з дочок. Але старша дочка першого імператора Ганна Петрівна при зарученні з герцогом Голштинським в 1724³ в шлюбному договорі під присягою відмовилася разом з нареченим від російського трона. Законна спадщина переходила до другої дочки Петра - Єлизавети.⁴ Першою романівською ниткою у мереживі європейських володарів стала племінниця імператора Петра I царівна Анна, дочка його зведеного брата Іоанна.⁵

Анна Іоанівна. Царівна, герцогиня Курляндська, з 1730 року російська імператриця, дочка царя Іоанна V і цариці Параски Федорівни.

¹ Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. С. 129.

² Анісімов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. С. 365.

³ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 218.

⁴ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 231.

⁵ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 58.

Анна народилася 28 січня 1693 року у кремлівських палатах Москви. Через три роки після її народження батько, цар Іван Олексійович, промочив ноги під час різдвяного хресного ходу і від сильної застуди через кілька днів помер. Мати, цариця Парасковія, дочка стольника та воєводи боярина Салтикова, з трьома маленькими доньками залишилася вдовою. Анна була середньою. Навесні 1710 року цар Петро I влаштував заручини Анни з вісімнадцятирічним герцогом Курляндським Фрідріхом Вільгельмом. Відбулася вона без самого герцога. Його персону представляв гофмаршал двору, який від імені свого пана звернувся до російського государя з проханням руки царівни.¹ Це на ті часи було не дивно. Адже згідно з звичаями московської старовини наречений міг побачити свою наречену лише на весіллі. Та й у практиці західноєвропейських дворів знайомство нареченого і нареченої найчастіше відбувалося під час весільного бенкету, а раніше вони лише обмінювалися портретами.

З часів царя Петра шлюбні контакти в Росії поступово почали набувати політичного значення. Адже спорідненість із європейськими володарями давала можливість якимось чином впливати і на справи в Європі.² Щоправда, на початку XVIII століття у виставі Заходу Московія залишалася варварською державою і серед кандидатів у чоловіки царським дочкам поки що не було представників таких великих держав, як Англія, Іспанія чи Франція. (Спроба Петра I видати свою дочку, красуню Єлизавету, за французького принца не увінчалася успіхом. Шлюбний контракт так і не був підписаний. З Франції прийшла відмова.) Для своєї племінниці Анни російський цар вибрав маленьку державу — герцогство Курляндське.

Весілля царівни Анни та герцога Фрідріха Вільгельма³, нащадка Готарда Кетлера, відбулося у листопаді 1710 року в Петербурзі. Обряд заручення відбувся у каплиці при палаці найсвітлішого князя Меншикова. Князь тримав

¹ Молева Н. Від Великої княгині до Імператриці. Жінки царського дому. М. : АСТ, 2008. С. 39.

² Пчелов Є. Романови. Історія та генеалогія. М. : Акад. проєкт, 2017. С. 303.

³ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 312.

вінець над головою нареченої, а цар над нареченим. У першій половині січня 1711 року герцог Фрідріх Вільгельм із молодою дружиною вирушив у Курляндію. Але трапилося непередбачене: дорогою додому герцог занедужав і раптово помер. Смерть чоловіка племінниці не змінила планів російського государя. Вісімнадцятирічна вдова мала продовжити шлях на батьківщину свого покійного чоловіка, оселитися в Мітаві і жити серед німців у Курляндії.¹ Це було рішення царя Петра I.

Катерина Іоанівна. Царівна, герцогиня Мекленбурзька, старша дочка царя Іоанна V та цариці Параски Федорівни.

Веселу, безтурботну Катерину видали заміж через шість років після весілля сестри Анни.² Царівні йшов уже двадцять п'ятий рік. Від молодшої сестри вона дуже відрізнялася і характером, і зовнішністю. Смагляву, похмуру й малотовариську Анну навряд чи можна було прийняти за її рідну сестру, хоча й рано розповнілу, білолицю й рум'яну Катерину з великими чорними очима та довгою косою теж не можна було назвати красунею. Але настав час, і вінценосний дядечко вирішив прилаштувати свою чергову племінницю. Цього разу його вибір припав на герцогство Мекленбурзьке, розташоване на колишніх землях полабських слов'ян, або вендів, як ще називали слов'ян, що прийшли у VIII та IX століттях на північний захід і оселилися на території від річки Лаби (Ельби) до берегів Балтійського моря. У 1701 році Мекленбурзьке герцогство офіційно розділилося на два самостійні князівства: Мекленбург-Шверін і Мекленбург-Стреліц. Обидва герцогства проіснували понад двісті років. І те, й інше герцогства тісними спорідненими узами виявилися пов'язані з Росією. І початок цьому поклала старша дочка царя Іоанна V, царівна Катерина.³

Перша зустріч нареченого та нареченої відбулася в Данцигу 8 березня 1716 року. Петро сам представив Карлу Леопольду свою племінницю. Почалися

¹ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 96.

² Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 138.

³ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 439.

переговори щодо шлюбного контракту. Від грошей як посагу за нареченою герцог відмовився, але попросив «гарантувати» йому Візмар.¹ Це місто-порт мало велике значення для морської торгівлі Мекленбурського герцогства. Після ретельного обговорення шлюбний договір було підписано. На його підставі царівна, як і весь російський штат, залишалася у своїй вірі, у резиденції чоловіка вона могла мати православну церкву. На утримання дружини та її слуг герцог зобов'язувався визначити належну платню. Було також обговорено, що Карл Леопольд якнайшвидше завершить процес розлучення зі своєю першою дружиною, уродженою принцесою Нассауською.

Анна Петрівна. Царівна, герцогиня Голштинська, старша дочка імператора Петра I та імператриці Катерини I.²

Анна народилася 27 січня 1708 року в Петербурзі, коли її мати ще не була одружена з її батьком, царем Петром I. Анна, як і інші діти, народжені її матір'ю від царя, вважалася позашлюбною. Лише через три роки вона була оголошена царівною³, а пізніше всенародно оголосили про шлюб її батьків.

Спочатку велися переговори з Францією про можливість одруження молодшої, Єлизавети, з королем Людовіком XV. Але з Парижа прийшла відмова. Завадило, як вважали, позашлюбне народження Єлизавети. А цариця-мати навіть готова була до того, щоб дочка прийняла католицизм. Видаючи свою дочку за Карла Фрідріха, цар Петро I втручався в суперечку Голштинії, що мала вихід до Балтійського моря, і Данії, яка окупувала частину суверенного герцогства Шлезвіг-Голштинія. Через свого зятя, законного спадкоємця королівського трону Швеції, він також міг би впливати на політику цієї країни. Карл Фрідріх зі свого боку дуже хотів одружитися з дочкою Петра I: за підтримки могутнього російського царя він сподівався повернути окупований Данією Шлезвіг і знову отримати право на шведський престол.⁴ Таким чином, вигода була взаємною.

¹ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 153.

² Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 74.

³ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 103.

⁴ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 182.

Цей шлюб викликав інтерес і в Європі, оскільки бажання голштинських правителів повернути загублені території створювало осередок постійної нестабільності на півночі континенту.¹

Олександра Павлівна. Велика княжна, ерцгерцогиня Австрійська, палата Угорська, старша дочка імператора Павла I та імператриці Марії Федорівни.

Олександра народилася наприкінці липня 1783 року в Царському Селі, літній резиденції своєї бабусі, імператриці Катерини II. Її невістка, княгиня Марія Федорівна, переїхала туди лише незадовго до пологів. Коли народилася дочка, її назвали на честь старшого сина Олександром. З дозволу імператриці князівна Олександра залишилася при батьках. Двох її старших братів, Олександра та Костянтина, імператриця виховувала сама.² Миловидну, з великими карими очима і злегка кучерявим білявим волоссям царську внучку не вважали красунею, але всіх підкуповували її манери, плавність рухів, хода і ніжний голос. Бабуся була впевнена, що такий «скарб» може прикрасити собою будь-який європейський трон. І вирішила не зволікати зі шлюбом.

Імператриця виявила, що найбільш підходящою кандидатурою для княжни є спадкоємець шведського престолу Густав Адольф. Переговори про цей шлюб велися ще з його батьком, королем Густавом III, і пов'язувалися із суто політичними планами та інтересами обох країн. День заручення молодих не приніс Росії очікуваної радості. Для Катерини II та її коханої онуки він став важким ударом. У призначений для заручення час наречений до тронної зали Зимового палацу не з'явився. Отже, старша онука Катерини шведською королевою не стала. Відносини Швеції із Російською імперією різко загострилися.

У 1798 році імператору Павлу I та імператриці Марії Федорівні надійшла пропозиція від австрійського двору про можливе укладання шлюбу їхньої

¹ Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. С. 440.

² Massie R. K. Catherine the Great: portrait of a woman. London : Head of Zeus, 2001. P. 406.

старшої дочки із братом імператора, ерцгерцогом Йосипом, палатином Угорським.¹ Шлюб цей, як вважалося, мав сприяти зміцненню союзу Росії та Австрії, укладеного для боротьби із революційною Францією. На цей раз домовилися швидко. Вже в листопаді того ж року ерцгерцог Йосип Антон Габсбург приїхав до російської столиці, щоб просити руки великої князівни Олександри Павлівни. А 19 жовтня 1799 року велику князівну Олександрю Павлівну було повінчано з ерцгерцогом Йосипом, палатином Угорським.

Олена Павлівна. Княжна, наслідна принцеса Мекленбург-Шверинська, дочка імператора Павла I та імператриці Марії Федорівни. Олена, друга дочка великокнязівської подружжя, народилася 13 грудня 1784 року.² Коли Олені було лише шість років, Катерина II, порівнюючи дівчинку із сестрами, віддавала перевагу саме їй. Краса Олени була вже помітна: правильні риси обличчя, струнка, легка фігурка, одним словом, як казали, втілена грація. Померла імператриця Катерина II незадовго до того дня, коли Олені виповнилося дванадцять років. Відтепер головну роль у долі своїх дітей став відігравати батько, імператор Павло. Він хотів якнайшвидше видати своїх старших дочок заміж. Сини, Олександр та Костянтин, були вже одружені.

Знову, як і вісім десятиліть тому, погляди правителів звернулися у бік герцогства Мекленбурзького.³ Родинні зв'язки з ним, як відомо, почалися із заміжжя племінниці Петра I, царівни Катерини Іоанівни. Тепер же руки княжни попросив наслідний принц герцогства Фрідріх Людвіг, син герцога Фрідріха Франца I і герцогині Луїзи, уродженої принцеси Саксен-Рода-Готської. Імператор Павло I зі згодою зволікати не став. При цьому не обійшлося без політичного інтересу. Видаючи дочку за мекленбурзького кронпринца, імператор розраховував більш тісні зв'язки із Пруссією, дружбу з якою він

¹ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 294.

² Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 121.

³ Євгенєва М. Пани Романови: історія династії. М. : Воля, 1917. С. 78.

цінував понад усе.¹ А в правителів Мекленбург-Шверіна були добрі стосунки з прусською королівською сім'єю. З огляду на це, Павло I відмовився від свого плану — видати дочку за старшого принца Курляндського.

У листопаді 1798 року до Петербурга одночасно прибули відразу два наречених: ерцгерцог Йосип Габсбург для старшої дочки, Олександри, і кронпринц Фрідріх Людвіг, претендент на руку Олени². Олександра була заручена з ерцгерцогом вже на початку березня наступного року, заручини її молодшої сестри було відкладено на два місяці. Одруження Олени з мекленбурзьким принцом відбулося 12 жовтня 1799 року, а через дев'ять днів стала під вінець її сестра Олександра.

Марія Павлівна. Велика князівна, герцогиня Саксен-Веймар-Ейзенахська, дочка імператора Павла I та імператриці Марії Федорівни. Марія народилася 16 лютого 1786 року. Дівчинка виховувалась у батьківському будинку разом зі своїми сестрами і вже в ранньому дитинстві відрізнялася від них жвавістю та хлоп'ячими звичками. Ні для кого не було секретом, що Марія була улюбленицею імператора Павла³, який посів престол після смерті Катерини II. Коли дочці виповнилося чотирнадцять років, він задумався про її заміжжя. Чоловіком для Марії Павло I обрав старшого сина герцога невеликого німецького князівства Саксен-Веймарського.⁴ Для ведення переговорів до Петербурга із Веймара приїхав посланець герцога Карла Августа, таємний радник барон Вільгельм фон Вальцоген. Герцогський рід, з яким треба було поріднитися Романовим, був одним із давніх, але не найзначніших у Європі. Як самостійна держава спочатку існував Саксен-Ейзенах. Це герцогство утворилося в 1596 році, коли в результаті тривалих воєн та селянських виступів у період

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 395.

² Шестопапов А. Велика княгиня Олена Павлівна. Питання історії. 2001. № 5. С. 6.

³ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 63.

⁴ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 307.

реформації церкви Німеччина практично розпалась на окремі графства та князівства.¹

Перша зустріч майбутнього подружжя відбулася влітку 1803 року, коли місце на троні вбитого батька Марії зайняв її старший брат Олександр.² Карл Фрідріх пробув у Росії майже рік, ставши ще до весілля практично членом імператорської сім'ї. За цей час майбутнє подружжя могло добре впізнати одне одного, краще вивчити характери, смаки та звички. Одруження відбулося через рік після першої зустрічі - 3 серпня 1804 року в церкві Зимового палацу. Через чотири тижні Марія мала покинути рідний будинок.⁷ жовтня молодята вирушили в дорогу. До Веймара їм потрібно було виконати тисячу сімсот кілометрів.

Катерина Павлівна. Велика князівна, королева Вюртембергська, дочка імператора Павла I та імператриці Марії Федорівни.

Катерина народилася 10 травня 1788 року. Вона була четвертою дочкою великого князя Павла Петровича.³ Бабуся-імператриця чекала онука, а не онучку, тому появу на світ чергової дівчинки зустріла без особливої радості. Настав час для пошуків нареченого і цієї дочки імператора Павла. Питання шлюбу великої княжни в царській сім'ї обговорювався ще із 1801 року. Вважали, що найкраще вийти заміж за принца Євгена Вюртембергського, племінника імператриці Марії Федорівни. Але дівчинці було тоді лише тринадцять років, і із заміжжям вирішили почекати.

Після раптових смертей двох старших дочок, виданих заміж зовсім юними і померлими після пологів далеко від батьківщини, імператриця-мати не поспішала зі шлюбом Катерини.⁴ Коли третя донька, Марія, вийшла заміж за кронпринца Саксен-Веймарського і покинула рідну домівку, князівна Катерина,

¹ Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 205.

² Думін С. В. Росія. Історія коронацій. М. : СЛОВО, 2013. С. 179.

³ Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 174.

⁴ Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. С. 326.

якій на той час виповнилося шістнадцять років, стала головною підтримкою для матері. Марія Федорівна зосередилася на думці залишити дочку поруч. Але раптом молода дівчина звернула свій погляд на сорокарічного шефа лейб-гвардії єгерського полку, він керував охороною царської родини у Павловську.¹ Це був князь Петро Іванович Багратіон, майбутній герой-полководець, одружений чоловік. Тоді Марія Федорівна, бажаючи вберегти сімейство від пересудів, включилася у пошуки нареченого для дочки.

Князівні вже виповнилося дев'ятнадцять років, а вона все ще жила в сім'ї. Тоді нарешті із благословення матері Катерина була заручена із принцом Петром Георгом Ольденбурзьким, представником молодшої лінії Гольштейн-Готторпського роду.² Весілля пишно відсвяткували 18 квітня 1809 року. Про знаменну подію імператриця-мати сповістила князя Багратіона, і він надіслав молодим свої привітання та весільний подарунок. Чарівна Катерина³, яка поєднувала рідкісну красу і тонкий розум, залишилася його ідолом до кінця днів.

¹ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 94

² Пчелов Є. Романови. Історія та генеалогія. М. : Акад. проєкт, 2017. С. 53

³ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 112

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА РОЛЬ ДИНАСТИЧНИХ ШЛЮБІВ ПРЕДСТАВНИЦЬ РОДУ РОМАНОВИХ У ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

3.1. Умови укладання династичних шлюбів та їх історичний розвиток у Романових

Історія Російської держави з початку її утворення й до початку ХХ століття свідчить про те, що найважливішим інструментом зовнішньої політики її правителів були шлюби з представниками правлячих або впливових домів європейських держав.¹ За час свого існування Дім Романових мав родинні зв'язки, завдяки династичним шлюбом, з найвпливовішими династіями восьми європейських держав. А саме: з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Грецією, Швецією, Великобританією, Румунією та Чорногорією. Як вже описувалось у минулих розділах, найбільш тісні, а також історично дуже тривалі зв'язки, дім Романових мав із представницькими династіями Німеччини.² Династичні зв'язки Романових почали значно розширюватись у ХІХ столітті. Вони стали охоплювати все більше європейських держав, стаючи частиною політики Російської імперії. Також на початку ХІХ століття інститут династичних шлюбів трансформується та розширюється, встановлюються певні родинні зв'язки, змінюється політична ситуація, а з нею й дипломатичні відносини країн, укріплюються старі традиції, а також з'являються нові. Так сформувався сімейний династичний інститут, який відіграв величезну сполучну роль у світовій політиці та дипломатії.³ Головною ціллю династичних шлюбів насамперед було укладення політичних союзів. Стаючи родичами, монархи

¹ Корнева Г. М., Чебоксарова Т. М. Росія та Європа. Династичні зв'язки. Другої половини ХІХ - початку ХХ століття. Книга-фотоальбом. Санкт-Петербург : Лики Росії, 2010. С. 119.

² Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у ХVІІІ - на початку ХХ ст. М. : Просвіта, 2010. С. 724.

³ Євгенєва М. Пани Романови: історія династії. М. : Воля, 1917. С. 37.

могли вступати в одні й ті самі альянси, а також розраховувати на взаємну підтримку. Переважно саме такі цілі переслідувалися при виборі дружини або чоловіка з іноземної держави.

Межі даної дослідницької роботи окреслені періодом з XVIII століття до початку ХХ. Тому доречно буде наголосити на останній безперервній лінії міждинастичних шлюбів Імператорського дому, яку започаткував перший імператор Петро I Олексійович (1672-1725 рр).¹ Зміцнюючи міжнародний авторитет зростаючої держави, він прагнув до встановлення близьких стосунків царюючого дому з правлячими династіями європейських країн. Переважно, з прізвищами владників німецьких земель. Відомо, що дану лінію імператор проводив цілеспрямовано та активно.² Лінія ця розпочинається тоді, коли Петро I Олексійович одружив свого сина Олексія Петровича (1690-1718 рр.) на німецькій принцесі Софії Шарлотті Брауншвейг-Вольфенбюттельській (1694-1715 рр). Проте до цієї події Романови могли одружуватись й з руськими аристократками. Прикладом цього слугує шлюб Олексія Михайловича з Євдокією Стрешневой або шлюб самого Петра I з Євдокією Лопухіной. Доречно буде згадати, що другою дружиною Петра I була Марта Скавронська, селянка за походженням. Яка потім стала імператрицею Катериною I. Свою страшу доньку, цесарівну Анну, імператор Петро I, віддав заміж за герцога Карла-Фрідріха Гольштейн-Готторпського, а також мав наміри одружити молодшу дочку, цесарівну Єлизавету зі спадкоємцем французького престолу. Також племінниця імператора, донька його старшого брата Іоанна, царівна Анна, за ініціативою Петра I, була віддана за герцога Курляндського Фрідріха Вільгельма – племінника короля Пруссії.³

Минає час та Російська Імперія повинна була зарекомендувати себе на політичній арені за допомогою не тільки військових, а й дипломатичних

¹ Василевський І. Романови. Портрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 129.

² Манько А.В. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 34.

³ Там же. С. 26.

перемог, частиною яких якраз могли послуговувати вдало укладені династичні шлюби. Наприклад, майбутня наречена, цесарівна, по російському законодавству, належати до правлячого роду, а також, що обов'язково, бути згодною перейти в православну віру.¹ Досить відомим є той факт, що французькі, іспанські, італійські та португальські принцеси були католичками, а представники католицького віросповідання вельми нечасто змінювали своє віросповідання, віддаючи перевагу шлюбом всередині своєї конфесії. З цього періоду, цесаревичі з дому Романових, брали у дружини тільки принцес з німецьких королівств та герцовств.² Але був виключний випадок, коли майбутній Олександр III одружився на датчанці, уроджена Марія-Фредеріка-Дагмар із династії Глюксбургів, яка згодом прийняла православну віру та стала Марією Федорівною. Великі княгині та князі головним чином укладали шлюби з представниками німецьких домів, але вже починаючи з середини XIX століття, до революції, ситуація змінюється та число країн, з якими Романови укладали шлюби, значно збільшилося, включивши в себе такі країни як: Данія, Швеція, Великобританія, Греція, Сербія та Чорногорія. Стосовно Сербії та Чорногорії³, які були православними країнами, слід сказати, що це відбулось завдяки тому, що вони стали самостійними державами. А Греція стала королівством після того, як була скасована Грецька республіка.

Слід зазначити, що по мірі того, як зміцнювався російський абсолютизм, оформлявся статут Імператорського Дому Романових. У ньому знайшли відображення найбільш важливі державні аспекти суспільно-політичного життя країни, в тому числі і такі як положення про імператорське прізвище, про шлюби його членів, а також про порядок престолонаслідування. Варто наголосити на

¹ Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконеннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : Вид-во «Громад. Користь», 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. С. 493.

² Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. С. 194.

³ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 17.

тому, що згідно з новим законоположенням, належати до імператорського прізвища могли: монарх, його дружна (імператриця), імператриця-удова (мати), престолонаслідник-цесаревич, великі князі (сини, дочки, онуки, правнуки та праправнуки царюючого або померлого монарха). Також це могли бути князі імператорської крові. При Миколаї I імператорська родина налічувала 28 людей, а вже в кінці XIX століття – 46, а при останньому імператорі Миколаї II – більше 60 людей. Про дане законоположення свідчить наступна стаття Зводу Законів Російської Імперії¹: «Всі особи, що походять від Імператорської Крові у законному, дозволенім правлячим Імператором шлюбі з особою відповідної за походженням гідності, визнаються Членами Імператорського Дому».² У розділі, який іменувався «Про громадські права Членів Імператорського дому» перша частина була присвячена шлюбу. Так, 139 стаття стверджувала, що «на шлюб кожної особи Імператорського Дому необхідний дозвіл царюючого імператора, і шлюб, без дозволу цього, законним не визнається».³ У статті 140 того ж розділу, наголошувалося: «З дозволу царюючого імператора, члени імператорського дому можуть вступати в шлюб як з особами православного віросповідання, так і з іновірцями. Так само особливо підкреслювалося, що діти, які були народжені від шлюбу, на який не було згоди імператора, не користуються ніякими перевагами, які надані Членам Імператорського Дому».⁴

Стаття 188 Основних Законів Російської Імперії говорить наступне: «особа Імператорського прізвища, що вступила у шлюбний союз з особою, яка не має відповідної гідності, тобто не належить ні до якого царюючого Дому, не може повідомити оному прав, що належать Членам Імператорського прізвища».⁵

¹ Алексеев С. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. С. 106.

² Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконаваннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : «Громад. Користь», 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. С. 180.

³ Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконаваннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : «Громад. Користь», 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. С. 139.

⁴ Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконаваннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : «Громад. Користь», 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. С. 140.

⁵ Манько А. В. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 112.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що перераховані особи належали до родів, які не займали панівного становища в державі. Також прикладом цього є дружина Петра Олексійовича, Катерина, яка взагалі займала нижчий соціальний стан. Варто наголосити на тому, що найвищим Указом від 23 березня 1889 року членам Імператорського Дому були заборонені шлюби з особами не рівного роду. Сила Указу імператора Олександра III була дещо послаблена Іменним Указом Миколи II від 11 серпня 1911 року, який забороняв такі шлюби тільки великим князям і великим княжнам, дозволивши їх в той же час для князів та княжон імператорської крові.¹ Важливим є розділ у 188 статті Основних Законів Російської Імперії, який відмовляє дружині та дітям особи імператорського Дому, які вступили в нерівний шлюб, в можливості бути визнаним членом Імператорського Дому – головним чином для особи, з якою укладено морганатичний шлюб, але при цьому шлюб здійснювався з дотриманням всіх церковних та державних законів, з дозволу царюючого государя.²

Своєю чергою великі князі, з кінця періоду царювання імператора Олександра III, все частіше вступали до морганатичних союзів. Відомим є той факт, що багато великих княгинь і зовсім не бажали вирушати за кордон, тим більше в країни з іншим віросповіданням. Ці фактори були пов'язані ймовірно з тим, що до початку XX століття відбувалась очевидна переорієнтація династичної політики. Вона була насамперед пов'язана не тільки з тим, що інтереси Російської імперії зосередилися основним чином на Балканах, а й з особистісними та конфесійними причинами. Гарним ілюстративним прикладом може послугувати як шлюб княжни Ксенії, дочки Олександра III, так і шлюб її доньки, з князем Юсуповим, руським аристократом і мемуаристом, а також останнім князем з роду Юсупових.

¹ Народа Великих князів у 1911 році. Нерівні шлюби в Російському Імператорському Домі. // Дворянський вісник. № 3 (46). 1998. С. 4.

² Манько А. В. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 142.

Ще одним прикладом морганатичного шлюбу слугує заміжжя доньки великого князя Костянтина Костянтиновича¹, княжни Тетяни Костянтинівни, з князем Костянтином Багратіоном. Цікавий той факт, що імператор Микола II обговорював з її батьком можливість дозволити вступати до морганатичних шлюбів, тому що імператор не вважав князя Багратіона морганатичним чоловіком – він належав до колись царюючої, але медіатизованої династії.² Відомо також, що відбувалися спроби видати заміж княжну Тетяну Костянтинівну за спадкоємця сербського престолу Олександра, проте Великий князь Костянтин Костянтинович «протривав цьому шлюбу з огляду на те, що Сербська династія ще недостатньо утвердилася на своєму хиткому престолі».³

Перший морганатичний шлюб в історії Російського Імператорського Дому був укладений між Імператрицею Єлизаветою Петрівною (1709-1761 рр.) та Кирилом Розумовським (1709-1771), якщо врахувати той факт, що про їх неофіційне вінчання були складені документи. Другий, але проте прихований морганатичний шлюб уклав князь Костянтин Павлович з польською графінею Іоанною Гудзинською. Старша дочка імператора Миколи I, Марія Миколаївна, уклала таємний морганатичний шлюб з герцогом Максиміліаном Лейхтенберзьким. Однак овдовівши, Велика княгиня знову таємно повінчалася з графом Строгановим. Загальновідомим також є морганатичний шлюб імператора Олександра II з княгинею Катериною Долгорукою. І останнім в історії правлячої династії Романових був морганатичний шлюб великого князя Михайла Олександровича з Наталією Брасовою. Доречно підкреслити, що імператор Петро I не був проти морганатичних шлюбів, але без визнання його законом. У зв'язку з морганатичними шлюбами династії Романових безсумнівний інтерес представляє той історичний факт, що з представниками династії Романових пов'язані нащадки російського поета А.С. Пушкіна. Йдеться

¹ Чадаєва А. Найясніший поет. Великий князь Костянтин Костянтинович. М. : Вече, 2013. С. 392.

² Романов К.К (Великий князь). Щоденник великого князя Костянтина Костянтиновича (К.Р.) 1911-1915. ПРОЗАиК, 2013. С. 115.

³ Великий князь Костянтин Костянтинович. Щоденники. Спогади. Вірші. Листи. М., 1998. С. 85.

про молодшу дочку Наталію Олександрівну, в заміжжі графині Меренберг, і її дітей.¹

Таким чином, можемо прийти до висновків, що шлюби Династії Романових морганатичні, вдалі, або навпаки, які б вони не були – всі представляють направлення династичної політики.² Направлення династичних шлюбів доволі чітко відображали зовнішньополітичні задуми та цілі великих правителів Російської імперії. Однак разом з тим, деякі династичні шлюбні зв'язки не завжди залежали від політики. Вони могли бути результатом трансформації інституту династичного шлюбу, який перебував під впливом нової епохи, що змінюється. Є досить примітним те, що вже до кінця XIX століття зростає вплив самостійного вибору, що ми можемо помітити на конкретних прикладах.³ Зокрема цими шлюбами були саме морганатичні.

3.2. Наслідки укладання представницями роду Романових шлюбу із іноземними правителями для розвитку династії

Традиція будувати відносини Російського Імператорського Дому з європейськими державами через долі доньок з царських сімей⁴ була закладена ще в XI столітті. Дочки Великого князя Ярослава Мудрого, які були видані заміж за іноземців, поклали початок родинним зв'язкам з владними або царюючими Домами Європи. Почав продовжувати цю традицію імператор Петро I, коли його племінниця Анна стала дружиною герцога Курляндії та покинула свою Батьківщину. Наслідували їй приклад почали дочки імператорів Павла I і Миколи I, а також племінниці імператора Олександра II та багато інших наступних.⁵ Їх

¹ Манько А. В. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 103.

² Василевський І. Романови. Портрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 164.

³ Козлов Ю. Від князя Рюрика до імператора Миколи II. М. : Морд. книжк. вид-во, 1992. С. 118.

⁴ Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 273.

⁵ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 39.

долі склалися різним чином, проте більшість з них зуміли залишити відбиток в історії Європи XVIII-XX століть. Однак назріває наступне логічне запитання: чи пам'ятають наречених їхні нащадки? Відповідь практично однозначна: наречені, які залишили свій будинок, отримали практично повне забуття та скудні спогади на сторінках історичної літератури по всьому світу.

У період Нового часу аж до абсолютизму XVIII століття, коли імператори, королі, герцоги та князі володіли необмеженою владою, відносини між ними у великій мірі залежали від близькості між династіями, тобто сім'ями, які претендували на верховну владу на тій чи іншій території. Тому родинні зв'язки між ними мали важливе зовнішньополітичне значення. Пошук відповідних в політичному і династичному сенсі, дружин і чоловіків був невід'ємною задачею будь-якого монарха в Європі, вирішення якої мало величезне значення для долі державної системи та країни.¹ Сімейні інтереси перепліталися, а часто, тим самим, і ототожнювалися з державними. Взаємозв'язок європейських династій, з іншого боку, ускладнював проблему престолонаслідування. Конфлікти між династіями навколо престолонаслідування до середини XVIII століття виливалися нерідко в війни, що приводили до незліченних людських жертв.

Як було вже сказано, з часів Петра I², чоловіки з династії Романових і ті жінки, які могли претендувати на престолонаслідування, одружувалися або виходили заміж за представників суверенних царюючих або владних європейських дворянських родів. При цьому російські імператори і імператриці, очевидно, виходили з того, що тільки шлюби, укладені між царюючими будинками, здатні «поставити царюючих в очах підданих і це обмеження тим самим, підвищує найясніший характер царюючих будинків».³

¹ Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6. С. 73.

² Василевський І. Романови. Портрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 185.

³ Іловайський Д. І. Нова Династія. М. : Астрель, 2003. С. 218.

Одруження дочки Петра I – Анни Петрівни¹ з герцогом Гольштейн-Готторпським Фрідріхом Карлом відбулось 21 травня 1725 року, шлюбний договір, укладений між російським імператором і герцогом Фрідріхом Карлом, передбачав крім іншого, що Російська імперія зобов'язана була підтримувати герцога в боротьбі за Шведську корону і за повернення готторпських територій герцогству Шлезвіг. Крім того, секретний параграф договору передбачав умови, за яких нащадки герцога могли бути призвані на російський престол. Тут, ми можемо спостерігати як укладається перший династичний шлюб на умовах, більшою мірою, вигідних для Німеччини.² Вона отримує підтримку Росії і нащадки від шлюбного союзу можуть претендувати на російський престол. Що не забарилося втілиться в життя. Відповідно до цього параграфа син герцога Карла Фрідріха і Анни Петрівни, Карл Петер Ульріх, який жив в північно-німецькому місті Кіль, був призначений в 1742 року, його тіткою, імператрицею Єлизаветою Петрівною спадкоємцем престолу. Великий князь Петро Федорович, як його звали в Росії. Після того, як він став російським імператором Петром III, династія Романових перетворилася на династію Романових-Гольштейн-Готторпських.³ Тим часом, родинні стосунки починають активно спрацьовувати на зовнішньополітичному рівні та більшою мірою Російська імперія виступає гарантом підтримки своїх європейських родичів. Катерині II теж вдалося підпорядкувати династичні інтереси логіці зовнішньої політики Російської імперії і врегулювати стратегічно важливі, через виходи з Балтійського моря, відносини з Данією. У 1773 році, завдяки її активному сприянню, Гольштейн-Готторп перейшов у володіння Данії, натомість молодша лінія гольштейн-готторпських герцогів отримала від Данії графства Ольденбург і Дельменхорст.

¹ Іконникова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. С. 74.

² Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. С. 716.

³ Євгенєва М. Пани Романови: історія династії. М. : Воля, 1917. С. 47.

Суттєве політичне значення для Російської імперії мав шлюб Великої княгині Марії Олександрівни, дочки імператора Олександра II й імператриці Марії Олександрівни, та принца Альфреда герцога Единбурзького.¹ Весілля відбулося в 1874 році, після чого молоді влаштувалися на острові Мальта, де герцог служив офіцером у військовому флоті Великобританії. Їх шлюб послугував основою для династичних зв'язків між Російською імперією та Англією. Він повинен був пом'якшити політичні протиріччя між ними, так як до його укладання герцог Альфред виступав проти проникнення Росії в Персію та Грецію. Разом з тим він був престолонаслідником в невеликому німецькому герцогстві Саксонія-Кобург-Гота, так як його батько, чоловік королеви Великобританії Вікторії, принц Альберт, був нащадком цієї династії. На відміну від російського імператора Олександра II, який пов'язував з одруженням його дочки і герцога Единбурзького великі політичні і династичні надії, королева Вікторія² більш скептично розцінювала перспективи династичних зв'язків. «Для деяких членів нашої сім'ї великі альянси цінні і бажані, хоча я особисто їм надаю лише мале політичне значення, так як вони більше не в змозі вплинути на дії уряду, і через це у великій мірі стануть джерелом клопоту і труднощів для княжих сімей, як я могла переконатися на власному досвіді»³, пророчо писала вона синові Альфреду в 1870 році. Ставши на чолі німецького князівства, англійський князь був живим політичним анахронізмом. В кінцевому рахунку, в протиріччях, що його оточували, він зазнав фізичний і політичний крах. Його дружина з Росії проте стала справжньою «королевою серця» в тюрінгському Кобурзі.

Яскраво, на жаль, проявлялась й фактична відсутність династичної солідарності у вищій європейській аристократії. Ілюстративним прикладом

¹ Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 126.

² Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. С. 284.

³ «Für einige Glieder unserer Familie sind große Allianzen gut und wünschenswert, obgleich ich ihnen nur wenig politische Bedeutung beilege, da sie nicht länger die Handlungen der Regierungen beeinflussen können und deshalb vielmehr eine Quelle von Sorgen und Schwierigkeiten für die fürstlichen Familien werden, wie meine eigene Erfahrung mich lehrt.» Bachmann, G. Herzogin Marie und Herzog Alfred. Coburg zwischen Rußland und England am Ende des 19. Jahrhunderts. Coburg 1994. С. 10.

цього явища послугувала доля великої княгині Анастасії Михайлівні (1860-1922 рр.), яка була онучкою імператора Миколи I.¹ У 1879 році вона вийшла заміж за наслідного герцога Мекленбург-Шверинського, а з 1883 року – Фрідріха Франца III (1851-1897 рр.).² Анастасія Михайлівна народила трьох дітей: Александріну, що стала пізніше дружиною данського короля Християна X, Фрідріха Франца IV, великого герцога Мекленбург-Шверинського, який змушений був відректися від престолу в 1918 році, і Цецилію, що вийшла заміж за кронпринца прусського королівського дому Вільгельма. Трагічні наслідки «інтернаціоналізації» династії в повній мірі проявилися під час Першої світової війни. Після смерті чоловіка в 1897 році, Анастасія Михайлівна жила переважно в Каннах, на французькому узбережжі Середземного моря.³ Там її застала війна. Доля дітей Анастасії Михайлівни склалася наступним чином: її дочка Цецилія та син Фрідріх Франс перебували у ворожій для Франції Німеччині. Ще одна княгиня – Александріна, була королевою нейтральної країни Данії. Треба зауважити, що Анастасія Михайлівна, незважаючи на заміжжя з німецьким князем, залишалася патріоткою Російської імперії. Втім, німецькі дипломати в Римі, доволі однозначно відзначали, що велика герцогиня з Шверина, вельми негативно відгукувалася про Вільгельма II та Німецьку імперію. На початку грудня 1914 року, вона неодноразово відвідувала російське посольство в столиці Італії, проте жодного разу не зайшла в посольство Німецької імперії. Про це з образою писав посол Німеччини Флото.⁴ Проте французька влада відмовила княгині у в'їзді до Франції після того як Анастасія Михайлівна зробила коротку поїздку до Швейцарії. Більш того, будучи в повній ізоляції, вона піддавалася переслідуванням з боку французької секретної служби *Suret  nationale*. Агент Кобилковський вважав, що велика княгиня Анастасія Михайлівна брала участь

¹ Василевський І. Романови. Портрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. С. 314.

² Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. С. 127.

³ Borchert, J. Mecklenburgs Grossherz ge 1815-1918. Schwerin 1992. С. 69, 87-88; Kronprinzessin Cecilie. Erinnerungen. Leipzig P. 38.

⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, R 3150. 9.XII. 1914. P. 24.

у пронимецькій монархічній змові і очолювала її швейцарську філію. Інші анонімні агенти повідомили про її підозрілі листи до Берліна.¹ У Швейцарії вона дізналася про революцію в Росії і про насильницьку смерть своїх родичів. У 1922 році Велика княгиня померла в Каннах.

Треба зауважити, що під час правління імператора Миколи II політична спрямованість династичних відносин Романових не змінилася. Шлюб самого імператора з принцесою з великого герцогства Гессен-Дармштадтського Алікс, в Росії – Олександри Федорівни не сприяв поліпшенню російсько-німецьких відносин. Гессенська принцеса виховувалася у Великобританії, у бабусі, королеви Вікторії. Розумом, почуттями і смаками вона була більш схоже на англійку, ніж на німку. Повсякденною мовою в родині останнього імператора з династії Романових була англійська.² В останнє царювання помітно зросла кількість морганатичних шлюбів, проти яких Микола II енергійно, але безуспішно боровся.

Нездійснені шлюбні проекти Дому Романових також займали особливе місце в зовнішньополітичній історії Російської Імперії. Одна з таких ситуацій відбулась у 1913 році, коли припускалося, що велика княжна Ольга Миколаївна, дочка імператора Миколая II, може вийти заміж за румунського престолонаслідника – Кароля. Королівська родина Румунія саме з цією ціллю приймала у себе Романових у 1913 році³ однак княжна Ольга була не згодна з цією перспективою, незважаючи на те, що Румунія була православною країною. Згідно зі свідченням П'єра Жильяра, вона заявляла, що, незважаючи ні на що, буде відчувати себе чужою у новій країні.⁴

Нереалізовані династичні шлюби також дозволяють нам простежити напрямки зовнішньої політики імперії, а також, що теж не менш важливо, зрозуміти, яким

¹ Archiv national, F 7. № 13487, 1030. P. 32.

² Steinberg, M.D., Khrustalev V.M. The Fall of the Romanovs. Political Dreams and Personal Struggles in a Time of Revolution. P. 28.

³ Жильяр П., Гіббс С. Цесаревич Олексій у спогадах його вчителів. – М. : Захаров, 2006. С. 57-58.

⁴ Там же. С. 62.

чином міжособистісні відносини впливали на неї. Одним з таких напрямків для династії стала Австро-Угорщина. Незважаючи на відмінності і протиріччя православ'я і католицизму, Романови і Габсбурги все ж мали родинні зв'язки. Однак союз представників російської та австрійської династій тривав недовго. Дочка Павла I, велика княжна Олександра Павлівна, померла від післяпологової гарячки. Тим не менш, імператор Микола I вирішив відновити династичні зв'язки, тому знайшов для своєї дочки Ольги передбачуваного нареченого - ерцгерцога Стефана.¹ Ерцгерцог Стефан був обраний в чоловіки княжні Ользі не випадково. У 1839 році старший син російського імператора, спадкоємець престолу Олександр, подорожуючи по Європі, подружився з ерцгерцогом під час візиту до Відня.² Молодий ерцгерцог Стефан помітно виділявся своїми здібностями, що як вважали, віщувало йому блискуче майбутнє. Він був слов'янином по духу, любив Угорщину, а також вільно говорив по-угорськи, що відрізняло його від інших віденських придворних. У Будапешті в ньому бачили спадкоємця його батька-палатина. Однак австрійський двір не дав відповіді на цей рахунок, а пізніше княгиня Ольга привернула увагу кузена Стефана ерцгерцога Альбрехта. Але сталося так, що молода княгиня відмовила йому.³ У Відні щодо шлюбу Ольги та Стефана відреагували наступним чином: «... шлюб Стефана і Ольги Миколаївни, які сповідують різні віри, представляється для Австрії неприйнятним. Ерцгерцогиня російського походження може стати небезпечною для держави через те, що серед слов'янського населення "вибухонебезпечних" областей Австрії можуть виникнути бродіння».⁴ Таким чином, Австрійська династія показала, що вона не бажає щоб в їх країні, а тим більше в Будапешті, з'явилася Російська велика княжна, побоюючись знову мати

¹ Романова О. М. Сон юності. Записки дочки Миколи I. Москва : Літагент Алгоритм, 2017. С. 101.

² Там же. С. 102.

³ Романова О. М. Сон юності. Записки дочки Миколи I. М. : Батьківщина, 2021. С. 121.

⁴ Грігорян В. Г. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 99.

палатину православної віри. В результаті новий союз з австрійською династією Габсбургів, на який так сподівалася Російська імперія, так і не відбувся.¹

Практично у всіх дітей та племінників Олександра II склався або політично вигідні шлюби, або союзи з тими партнерами, яких вони вибрали самі. Варто відзначити, що не завжди такі шлюби виявлялися вдалим в сімейному плані. Однак створювалися все ті ж політично-династичні зв'язки. Саме при імператорі Олександрі II був укладений вигідний у всіх відносинах союз великої княжни Ольги Костянтинівни з грецьким королем Георгом I.² Їх заміжжя повинно було посприяти зміцненню зв'язків між Грецією та Росією, а також покласти початок Санкт-Петербурзького та Афінського владних домів. Ольга Костянтинівна у шлюбі з королем дуже багато робила корисного й для жителів Греції. За спогадами сучасників, королева підкорила свої підданих доброзичливістю, легким характером та вмінням ставитися до простих людей з великою увагою й тактом.³ Не дивлячи на те, що шлюб Ольги Костянтинівни та короля Георга I був укладений суто з політичних причин, король та королева все життя відносились один до одного з великою любов'ю. І до того ж, неможливо не підкреслити ставлення грецького народу до правителів: вони вважали, їх доброзичливими та милосердними.

А також досить вигідним для імперії виявився шлюб, в результаті якого зміцнилися відносини Росії і Англії. Як уже згадувалося, Марія Олександрівна, дочка Олександра II, вийшла заміж за другого сина королеви Вікторії герцога Альфреда Единбурзького.⁴

Таким чином, ми приходимо до висновку, що династичні шлюби представниць роду Романових у XVIII – на початку XX століття укладалися основною мірою суто з політичних причин.⁵ Як ми можемо спостерігати на

¹ Там же. С. 100.

² Соколовська О. Грецька королева Ольга – «під молотом долі». М. : Нестор-Історія, 2011. С. 115.

³ Грігорян В.Г. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 65.

⁴ Широкоград А. Б. Росія – Англія. Невідома війна. 1857-1907. – М. : АСТ, 2003. С. 134.

⁵ Грігорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. С. 253.

окремих прикладах, не всі шлюбні проекти династії Романових вдалось реалізувати по різних аспектам. Але всі ці шлюби свідчать про значну зміну династичної політики. Багато в чому це було пов'язано не тільки з новими напрямками або вже з усталеними зв'язками, а й з вихованням дітей в сім'ях династії, а так само з їх особистими політичними поглядами і прагненнями. Всі шлюби Романових цього періоду представляли направлення династичної зовнішньої та внутрішньої політики та безпосередньо впливали на розвиток Російської імперії.

ВИСНОВКИ

Династичні шлюби відігравали найважливішу роль у зміцненні відносин між різними державами. Вони сприяли зростанню міжнародного авторитету тієї чи іншої країни. У всі часи ми можемо поспостерігати як царі, імператори та інші правителі видавали своїх дочок та інших родичок за вигідну, з політичної і, можливо, економічної, точки зору, партію. Відомо про випадки, коли союз між двома членами впливових династій, приводив до утворення нової держави. Також як і історія практично всіх держав, історія російської з моменту її утворення і до початку XX століття, свідчить, що найважливішим інструментом зовнішньої політики його правителів були шлюби з представниками правлячих або владних домів європейських держав.

Саме великий князь Ярослав Мудрий поклав традицію укладення династичних шлюбів. Він, як і надалі Петро I, прагнув до укладення міжнародних зв'язків мирним шляхом. Ярослав Мудрий також одружився на шведській принцесі Інгігерді і надалі в протистоянні зі Святополком Окаянним, він спирався на варязьких найманців. Слід зазначити, що найбільшу популярність династична політика київського князя придбала завдяки заміжжям його дочок. Відомо, що Ярослав Мудрий не бажав видавати дочку за воїна, який не мав би ні влади, ні достатку.

Як відомо, династична політика і стратегія правителів, приводили до формування династичного монополізму. Ці фактори мали суттєвий вплив на становлення національної самоідентифікації. Ілюстративним прикладом цієї тези може послужити шлюб, який так і не відбувся, між румунським престолонаслідником Каролем і великою княжною Ольгою Миколаївною, яка припадала дочкою імператору Миколі II. Цей неукладений шлюб також є важливою частиною, яка розкриває особливості певного часу і розкриває особистісні якості представітелей романового будинку. У зв'язку з цим, можемо зробити висновок, що багато великих княгинь до кінця XIX століття, не бажали

залишати отчий дім й гостро відчували свою національну ідентичність, розуміючи, що не змогли б жити в чужій країні. Тому що виходячи заміж за правителя іншої держави, дівчина була зобов'язана покинути свій будинок. Вивчення нереалізованих шлюбних проектів, які розглядаються в даній дослідницькій роботі, є найважливішою частиною вивчення династичних шлюбів. Перш за все, це дозволяє простежити напрямки зовнішньої політики, а також зрозуміти, яким чином міжособистісні відносини впливали на неї.

В ході написання цієї дослідницької роботи, ми дійшли до висновків, що починаючи приблизно з ХІХ століття, всупереч сформованим уявленням про династичних шлюбах, особисті мотиви і вибір все таки мали місце бути. І часто навіть мали певний вплив, а також нерідко були причиною укладення шлюбів або ж навпаки – нереалізованого Союзу.

Усі шлюбні династичні союзи, як здійснені, або ні – представляють напрямки династичної політики. Великий Балканський проект так і не відбувся, незважаючи на те, що на початку ХХ ст. було укладено кілька шлюбів в цьому напрямку. Представники владних домів Греції та Сербії вже були в спорідненості з Романовими, але Румунія і Болгарія могли б опинитися пов'язаними з Російською імперією досить міцними узами, що абсолютно точно вплинуло б на світову політику. Напрямки династичних шлюбів досить чітко відображали зовнішньополітичні задуми, проте поставлених цілей не завжди вдавалося досягти. У той же час деякі шлюбні зв'язки не завжди залежали від політики, стаючи результатом трансформації інституту династичного шлюбу, який перебував під впливом нової епохи. Вже до кінця ХІХ ст. зростає вплив самостійного вибору, що і видно на конкретних прикладах.

У ході дослідження обраної мною теми, було виділено кілька причин династичних шлюбних домовленостей:

1. шлюб, укладений для прибутку двох династій з метою отримання нових територій.

2. Шлюб, що укладений саме за зовнішньополітичними причинами. З метою створення альянсу між двома державами.
3. Шлюб на основі закріплення мирних домовленостей.
4. Шлюб укладений для зміцнення внутрішньої династії – з метою зміцнення позицій північної династії.

Мотиви для укладення династичні шлюбів можуть бути дуже різними. Найпоширеніші з них - це заради вирішення територіальних питань усередині країн та з їх найближчими сусідами.

Підводячи підсумки, можемо зробити висновок, що всі династичні шлюби династії Романових, так чи інакше, носили політичний або економічний характер, вирішували довгострокові та короткострокові питання. Нерідко в різному ступені відповідали інтересам держав, що укладали між собою династичний союз. А також визначали династичну стратегію і династичну політику. Однак, варто сказати, що не всі династичні шлюби Імператорського Дому Романових відповідали інтересам Російської імперії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боханов А. Імператор Олександр III та імператриця Марія Федорівна. Переписка. 1884-1894 роки. Санкт-Петербург : РоС. слово, 2007. 349 с.
2. К.Р. Щоденники, спогади, вірші, листи. М. : Мистецтво, 1998. 494 с.
3. Лобашкова Т.А. Публикации источников генеалогического и биографического характера о Доме Романовых: (изд. второй пол. XIX - нач. XX вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М.: [б. и.], 1995. 21 с.; Домнина И.И. История российского императорского двора. Формирование обрядов жизненного цикла российских императоров: Первая четверть XVIII - середина XIX веков: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. СПб., 2001. 24 с.
4. Палей О. Спогади про Росію. Із додаванням листів, щоденника та віршів її сина Володимира / ред. І. Богат. М. : Захаров, 2017. 240 с.
5. Переписка Миколи та Олександрі Романових. 1914-1917 / уклад. А. Сергеев. М. : Захаров, 2013. 919 с.
6. Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконеннями. У двох книгах / ред.: А. Волков, Ю. Філіпов. Санкт-Петербург : Вид-во "Громад. користь", 1905. Т. 2 : Книга 2. Томи IX-XVI. 4000 с.
7. Повна збірка законів Російської імперії. Всі 16 томів зі всіма до них Додатками та із додатковими Узаконеннями. У двох книгах. / ред. А. Добровольський. Санкт-Петербург : Вид. Книжк. Магазину «Законознавство», 1911. Т. 1 : Книга 1. Томи I - VIII. 3522 с.
8. Пётр I. Устав. О наследии престола // ПСЗ РИ. Т. VI. СПб.: Типография II отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. С. 496 – 497; Акт о порядке престолонаследия.
9. Романова М. Спогади великої княжни. Сторінки життя кузини Миколи II. 1890-1918. М. : Центрполіграф, 2007. 372 с.

10. Романова О. М. Сон юності. Записки дочки Миколи І. М. : Батьківщина, 2021. 272 с.
11. Романов Г. К. Великий князь Гавриїл Костянтинович. У Мармуровому палаці. Спогади. М. : Захаров, 2005. 384 с.
12. Романов О. М. Великий князь Олександр Михайлович. Спогади. М. : Захаров, 2023. 528 с.
13. Романов П. Акт про порядок престолонаслідування. *Устав. Про наслідування престолу*. 1830. 497 с.
14. Смирнова-Россет О. Й. А.Й. Смирнова-Россет. Щоденник. Спогади. М. : Наука, 1989. 578 с.
15. Свалов Г.Н. Где расстрелян Михаил Романов. Березники : Самиздат, 2002. 20 с.
16. Тютчева А. При дворі двох імператорів (спогади та фрагменти щоденників фрейліни двору Миколи І та Олександра ІІ). М. : Думка, 1990. 288 с.
17. Щоденники імператора Миколи ІІ (1894-1918) / ред. С. Мироненко. М. : РОССПЕН, 2011. Т. 1 : Том І. 1894-1904 pp. 1101 с.
18. Щоденники імператора Миколи ІІ (1894-1918) / ред. С. Мироненко. М. : РОССПЕН, 2012. Т. 2 : Том ІІ. Частина 1. 1905-1913 pp. 823 с.
19. Щоденники імператора Миколи ІІ (1894-1918) / ред. С. Мироненко. М. : РОССПЕН, 2013. Т. 3 : Том ІІІ. Частина 2. 1914-1918 pp. 783 с.
20. Юсупов Ф. Ф. Князь Фелікс Юсупов. Мемуари / пер. з англ. О. Касирова. М. : Захаров, 2023. 432 с.

21. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця ХVІІІ століття). Львів : УКУ, 2002. 412 с.
22. Алексеев Є. Закон і корона Російської імперії. М. : Вече, 2012. 360 с.

23. Алексеев В.В. Гибель царской семьи : мифы и реальность = The death of emperor's family: myths and reality : (новые док. о трагедии на Урале). Екатеринбург : Банк культ. информ., 1993. 281с. С. 276–281.
24. Анисимов Е. Час Петрівських реформ : монографія. Ленінград : Лениздат, 1989. 496 с.
25. Анисимов Є. Палацові таємниці. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 410 с.
26. Анисимов Е. Петр Великий: личность и реформы. СПб : Питер, 2009. 448 с.
27. Анішкін В. Русь та її самодержці. М. : Фенікс, 2009. 219 с.
28. Анишкин В.Г. Быт и нравы царской России / В.Г. Анишкин, Л.В. Шманева. Ростов на-Дону : Феникс, 2010. 464 с.
29. Анненкова Э.А. Принцы Ольденбургские в Петербурге. Санкт-Петербург : Росток, 2004. 477 с.
30. Антонов Б.И. Дворцы царских фаворитов в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург : Глагол, 2006. 157 с.
31. Бабкін М. Погляди ієрархів російської православної церкви на миропомазання всеросійських імператорів під час царювання Миколи II. Wayback Machine.
URL: <https://web.archive.org/web/20180612162204/http://www.bogoslov.ru/text/412404.html> (дата звернення: 15.04.2023).
32. Балязин В. Неофіційна історія Росії. Час Рюриковичів та перші Романови (XII - XVII ст.) / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2008. 560 с.
33. Балязин В. Таємниці дому Романових. Шлюби Романових із німецькими династіями у XVIII - на початку XX ст. М. : Просвіта, 2010. 1010 с.
34. Балязін В. Іван Грозний та початок царювання Романових / ред. Л. Кузьміна. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2007. 192 с.
35. Балязин, Вольдемар Николаевич. Тайны дома Романовых: Браки Романовых с немецкими династиями в XVIII - начале XX вв. М. : ОЛМА Медиа Групп, 2006. 447 с.

- 36.Балязин В.Н. Самодержцы : любов. истории цар. Дома. М. : ОЛМА-пресс, 1999. 2 кн. (Серия «Историческое досье»).
- 37.Буровський А. Романови: «господарі землі російської». М. : Яуза, 2012. 444 с.
- 38.Белякова З. Романовы: как это было. Санкт-Петербург : Библиополис, 2006. 220 с.
- 39.Боханов А.Н. Сердечные тайны Дома Романовых. М. : Вече, 2013. 411 с.
- 40.Василевський І. Романови. Потрети та характеристики. М. : Петроград, 1923. 336 с.
- 41.Боханов А. Николай II. М. : Молодая гвардия, 1997. 446 с.
- 42.Блок А.А. Последние дни императорской власти : по неизд. док. М. : Прогресс-Плеяда, 2012. 558 с.
- 43.Быков П.М. Последние дни Романовых. Москва : Бук Чембэр Интернэшнл, 1991. 108.
- 44.Велика княгиня Єлисавета Федорівна та імператор Микола II: документи та матеріали (1884-1909 рр.) / уклад.: А. Єфімов, Є. Ковальська. Санкт-Петербург : Алетейя, 2021. 845 с.
- 45.Волков Н.Е. Двор русских императоров в его прошлом и настоящем : [справ. изд.]. М. : Кучково поле, 2013. 318 с.
- 46.Высочков Л.В. Будни и праздники императорского двора. СанктПетербург : Питер, 2012. 493 с.
- 47.Горобець В. Петро II Олексійович. Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8 : Енциклопедія історії України у 10 томах. 520 с.
- 48.Гребельський П., Мірвіс А. Дім Романових. Санкт-Петербург, 1992. 279 с.
- 49.Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст : навч. посіб. Київ : Вид. дім «Києво-Могил. акад.», 2015. 178 с.
- 50.Григорян В. Російські дружини європейських монархів. Астрель, 2011. 384 с.

51. Григорян В. Царські долі. М. : АСТ, 2008. 528 с.
52. Громова І. О. У тіні царюючих чоловіків. М. : Дрофа Плюс, 2006. 368 с.
53. Гусаров А. Династія Романових. Цариці та імператриці. Долі, оточення, спадкоємці. М. : Паритет, 2013. 448 с.
54. Глушкова В.Г. Дворцы Санкт-Петербурга : наследие Романовых. М. : Вече, 2013. 464 с.
55. Данилова А. Російські імператори, німецькі принцеси. Династичні зв'язки, людські долі. М. : Ексмо, 2007. 320 с.
56. Думін С. В. Росія. Історія коронацій. М. : СЛОВО, 2013. 496 с.
57. Думін С. Романови. Імператорський дім у вигнанні. М. : Захаров, 1998. 380 с.
58. Думин С. Романовы. Императорский дом в изгнании. Семейная хроника. М. : АСТ, 1998. 367 с.
59. Дитерихс М.К. Убийство Царской Семьи и членов Дома Романовых на Урале. М. : Вече, 2007., 505 с.
60. Дориа де Дзулиани М. Царская семья : послед. акт трагедии. М. : Худож. лит., 1991. 206 с.
61. Євгенєва М. Пани Романови: історія династії. М. : Воля, 1917. 112 с.
62. Єрмановська А. Загадки історії. Імперія Габсбургів. Харків : Фоліо, 2018. 379 с.
63. Збірка трактатів та конвенцій, оформлених Росією із іноземними державами. Том V. Трактати з Німеччиною. Електронна енциклопедія та бібліотека РуніверС.
URL: <https://runivers.ru/bookreader/book10085/#page/1/mode/1up> (дата звернення: 12.04.2023).
64. Івоніна Л. І., Івонін Ю. Володарі доль Європи: імператори, королі, міністри XVI-XVII століть. Смоленськ : Русич, 2004. 464 с.

65. Іконнікова А. Цариці та царівни із дома Романових. М. : Нар. кн., 1991. 128 с.
66. Калугін В., Воропайкін Ю. Романови. Триста років на російському престолі. М. : Культ-Інформ-Прес, 2005. 608 с.
67. Козлов Ю. Від князя Рюрика до імператора Миколи II. М. : Морд. книжк. вид-во, 1992. 352 с.
68. Козлов Ю. Ф. Любов государя. М. : Морд. книжне вид-во, 1996. 288 с.
69. Коняєв Н. Романови. Розквіт та загибель династії. М. : Вече, 2003. 544 с.
70. Коняєв Н. Справжня історія дому Романових. Шлях до святості / ред. А. Олександров. М. : Вече, 2018. 768 с.
71. Корнева Г. М., Чебоксарова Т. М. Росія та Європа. Династичні зв'язки. Другої половини ХІХ - початку ХХ століття. Книга-фотоальбом. Санкт-Петербург : Лики Росії, 2010. 356 с.
72. Корнеева Г. Н., Чебоксарова Т. Н. Великая княгиня Мария Павловна. М: Лики России, 2014. 160 с.
73. Корнева Г.Н. Россия и Европа : династ. связи, вторая пол. ХІХ – нач. ХХ в. : книга-фотоальбом. СПб : Лики России, 2010. 356 с.
74. Костомаров М. Государі та бунтарі. М. : Чарлі, 1996. 480 с.
75. Костомаров М. Панування дому Романових. У 2-х томах. М. : Слов'ян. Дім Кн., 2007. 1256 с.
76. Костомаров М. Російська історія у життєписах її головних діячів / ред. М. Дубенюк. М. : Ексмо, 2021. 1024 с.
77. Котова О., Намазова А., Остапенко Г. Європейські монархії у минулому та теперішньому. ХVІІІ–ХХ століття : монографія. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 296 с.
78. Курукін І. Романови / ред. Є. Нікуліна. М. : Молода гвардія, 2022. 512 С.
79. Каменский А. Россия в ХVІІІ веке. Москва : АСТ, 2006. 193 с.
80. Кузьмин Ю. А. Члены Государственного совета Российской империи, 1801-1906: Библиографический справочник. СПб., 2007.

81. Кузьмин Ю. Российская императорская фамилия (1797-19917). СПб : Дмитрий Буланин, 2011. 440 с.
82. Каспарян К. Русско-британские внешнеполитические отношения и династические связи : (конец 30 годов XIX - начало XX столетия). Пятигорск, 2006. 241 с.
83. Лубченков Ю. Дім Романових. М. : Біле місто, 2005. 384 с.
84. Малеева Ж. В. Представники династії Вюртембергських у політичній історії Росії, кінець XVIII - середина XIX ст. : дисертація на отримання звання кандидата історичних наук. П'ятигорськ, 2001. 254 с.
85. Манько А. Шлюбні союзи дому Романових. М. : Вече, 2010. 384 с.
86. Молева Н. Від Великої княгині до Імператриці. Жінки царського дому. М. : АСТ, 2008. 178 с.
87. Монархи Європи. Доля династій / ред. М. Попов. М. : ТЕРРА, 1997. 624 с.
88. Марков С.В. Покинутая царская семья, 1917–1918 : Цар. село – Тобольск. – Екатеринбург. М. : Паломникъ, 2002. 687 с.
89. Миллер Л.П. Царская Семья – жертва темной силы. Москва : Великий Градь, 2007. 748 с.
90. Мультатули П.В. Крестный путь Царской Семьи : Екатеринбург. голгофа. Москва : Вече, 2013., С. 445.
91. Назаров М. Кто спадкоємець російського престолу?. М. : РоС. ідея, 2004. 336 с.
92. Нарішкін О. К. У спорідненості із Петром Великим. Нарішкіні в історії Росії. М. : Центрполіграф, 2005. 735 с.
93. Наумов В. Росія та Північна Європа першої чверті XVIII століття у дзеркалі німецьких джерел. Юність держави. 2000. с. 439–440.
94. Незнамова І., Розумовська О. Жінки-правительки Росії. М. : Фенікс, 2009. 285 с.
95. Непеин И.Г. Перед расстрелом : послед. письма цар. семьи : (Тобольск, 1917 – Екатеринбург, 1918). О. : Кн. изд-во, 1992. 223 с.

- 96.Петров П. Історія родів російського дворянства. М. : Біле місто, 2008. 560 с.
- 97.Писаренко К. Таємниці палацових переворотів. М. : Вече, 2009. 400 с.
- 98.Попов М. Династичні шлюби і «шлюбна дипломатія» у Західній Європі. XVII - початок XVIII ст. Нова і новітня історія. 2001. № 6.
- 99.Попов М. Династія Романових у родині європейських монархів. Нова і новітня історія. 1994. № 2. с. 28.
- 100.Поселянин Є. Долі царів. М. : Цар. справа, 2001. 208 с.
- 101.Пчелов Є. Генеалогія Романових, 1613 - 2001 : монографія. М. : Екслібрис-прес, 2001. 227 с.
- 102.Пчелов Є. Романови. Історія великої династії. М. : Вече, 2013. 400 с.
- 103.Пчелов Є. Романови. Історія та генеалогія. М. : Акад. проєкт, 2017. 442 с.
- 104.Пчелов Е.В. Новый справочник по истории Дома Романовых // Гербовед. № 76. М., 2004. С. 104–106.
- 105.Павленко Н.И. Петр Великий I. М., 2010. 384 с.
- 106.Песков А. Павел I. Москва : Молодая гвардия, 2005. 472 с.
- 107.Преображенский А. Первые Романовы на российском престоле. М. : Русское слово, 2011. 456 с.
- 108.Платонов О.А. Терновый венец России : заговор царевичей. М. : Родникъ, 1996. 524 с.
- 109.Радзинський Е. Царі. Романови. Історія династії. М. : АСТ, 2013. 1370 с.
- 110.Радзинський Е. Царі та самозванці. Драми історії. Распутін. Життя та смерть. М. : Зебра-Е, 2008. 1376 с.
- 111.Рапапорт Х. Доля родини Романових. Ми не хочемо та не можемо втікати. М. : Ексмо, 2018. 480 с.
- 112.Рижов К. Дім Романових у родині європейських династій: від Карла Великого до Миколи II. М. : Вече, 2011. 476 с.
- 113.Романов К. Щоденник великого князя Костянтина Костянтиновича (К.Р.) 1911-1915. М. : ПрозаїК, 2013. 640 с.

- 114.Сандаловський Н. Династія Романових у дзеркалі міського фольклору. Санкт-Петербург : Центрполіграф, 2011. 320 с.
- 115.Сербіна Н. Українська дипломатична енциклопедія. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
- 116.Соболева І. Принцеси німецькі - долі російські. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 480 с.
- 117.Собольова І. Великі князі дома Романових / ред. Є. Власова. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 496 с.
118. Собольова І. Великі князі Дому Романових. 2010. 528 с.
- 119.Соколовська О. Грецька королева Ольга – «під молотом долі». М. : Нестор-Історія, 2011. 212 с.
- 120.Соловйов С. Історія Росії. Початок царювання Романових / ред. Н. Хричова. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2013. 304 с.
- 121.Стаффан С. Романови. Біографія династії. М. : Захаров, 2006. 320 с.
- 122.Скотт. С. Романовы. Царская династия. Кто они были? Что с ними стало?. Екатеринбург : Ларин, 1993. 350 с.
- 123.Стрижак Н., Раскін Д., Соколов О. Анна Павлівна. Російська принцеса на голандському троні. Російсько-Балт. інформ. центр «БЛІЦ», 2003. 288 с.
- 124.Сукіна Л. Сімейні трагедії Романових: важкий вибір. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 384 с.
- 125.Склярєнко В. Загадки истории. Династия Романовых. Харьков : Фолио, 2013. 384 с.
- 126.Ткачов І. Династія Романових. М. : Гелеос, 1998. 544 с.
- 127.Томазов В. Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9 : Романови. 944 с.
- 128.Торопцов О. Імператорський дім Романових. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2009. 384 с.
- 129.Торопцов О. Розцвіт та падіння Дому Романових. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2009. 208 с.

- 130.Торопцов О. Романови на троні імперії. М. : ОлмаМедіаГруп/Просвіта, 2009. 208 с.
- 131.Толмачев Е. Александр III и его время. М : Терра, 2007. 720 с.
- 132.У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / А. Галушка та ін. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2016. 352 с.
- 133.Фоменко М. Корона Російської імперії. Слава, честь та доблесть династії Романових. М. : Ексмо, 2013. 400 с.
- 134.Хавський П. Предки та потомство роду Романових. М. : Типографія С. Орл., 1865. 47 с.
- 135.Хрустальов В. Сумний шлях Романових. 1917-1918 рр. Загибель царської родини. Збірка документів та матеріалів. М. : Росспен, 2001. 320 с.
- 136.Царские дачи Северной столицы / А. Андреев, А. Мастеров, М. Андреев. Москва : Алгоритм, 2008. 333 с.
- 137.Чадаєва А. Найясніший поет. Великий князь Костянтин Костянтинович. М. : Вече, 2013. 496 с.
- 138.Чижова І. Десять імператриць. М. : Ексмо, 2007. 816 с.
- 139.Шад М. Романови. М. : Мій світ, 2004. 96 с.
- 140.Шестопалов А. Велика княгиня Олена Павлівна. Питання історії. 2001. № 5.
- 141.Шилов Д. Государственные деятели Российской империи. Главы высших центральных учреждений 1902-1917: библиографический справочник. Санкт-Петербург : ДБ, 2001. 830 с.
- 142.Шумейко І. Романови. Помилки великої династії. М. : АСТ, 2014. 340 с.
- 143.Asch R. Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Stuttgart : UTB, 2008. 323 p.
- 144.Azar H. The diary of Olga Romanov: Royal witness to the russian revolution. Westholme Publishing, 2015. 212 p.
- 145.Bély L. La société des princes: XVIe – XVIIIe siècle. Paris : FAYARD, 1999. 652 p.

146. Czok K. Am Hofe Augusts des Starken. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1990. 178 p.
147. Duchhardt H. Die dynastische Heirat als politisches Signal, in: Mirosáawa Czarnecka et al. (eds.): Hochzeit als ritus und casus: Zu interkulturellen und multimedialen Präsentationsformen im Barock. Wrocław, 2001. 236 p.
148. Duchhardt H. DNB, Katalog der Deutschen Nationalbibliothek. The Dynastic Marriage. URL: <https://d-nb.info/1031910271/> (date of access: 14.04.2023).
149. Eckermann J. P. Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens. Prague : E-Artnow, 2017. 364 p.
150. Fleming C. The family Romanov: murder, rebellion, anf the fall of Imperial Russia. Anne Schwartz Books, 2014. 304 p.
151. Hall C. Queen Victoria and The Romanovs: sixty years of mutual distrust. Stroud, Gloucestershire : Amberley Publishing, 2020. 304 p.
152. Hughes L. The Romanovs. Ruling Russia 1613 - 1917. Bloomsbury, 2008. 363 p.
153. Kohler A. «Tu felix Austria nube...»: Vom Klischee zur Neubewertung dynastischer Politik in der neueren Geschichte Europas. Zeitschrift für Historische Forschung. 1994. No. 21. P. 461–482.
154. Lamaison P. « Tous cousins ? De l'héritage et des stratégies matrimoniales dans les monarchies européennes à l'âge classique ». Civilisations et sociétés. 1994. P. 341–367.
155. Massie R. K. Catherine the Great: portrait of a woman. London : Head of Zeus, 2001. 800 p.
156. Massie R. K. Nicholas and Alexandra: The classic account of the fall of the Romanov dynasty. New York : Atheneum, 1967. 613 p.
157. Massie R. K. The Romanovs: the final chapter. New York : Random House, 1995. 308 p.
158. Montefiore S. S. The Romanovs 1613 - 1918. London, UK : W & N, 2016. 744 p.

159. Paterson M. Nicholas II, The Last Tsar. Robinson, 2017. 256 p.
160. Peters M. Heiraten für den Frieden. Europäische Heiratsverträge als dynastische Friedensinstrumente der Vormoderne. IEG - Leibniz Institut für Europäische Geschichte Mainz. URL: https://www.ieg-mainz.de/Beihefte-online-----site.site..ls_dir_nav.185_supplement.6_article.24_likecms.html (date of access: 13.04.2023).
161. Rappaport H. Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs. Windmill : Random House, 2009. 272 p.
162. Rappaport H. The race to save the Romanovs. The truth behind the secret plans to rescue Russia`s imperial family. Windmill : Random House, 2019. 400 p.
163. Rappaport H. The Romanov sisters: The lost lives of the daughters of Nicholas and Alexandra. Windmill : St. Martin`s Griffin, 2015. 544 p.
164. Stadelmann M. Die Romanovs. Stuttgart, 2007. 276 p.
165. Urbach K. Royal kinship: Anglo-German family networks, 1815-1918. München : Saur, 2008.
166. Varnhagen von Ense K. A. Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens. Scotts Valley : CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. 746 p.
167. Weber H. Die Bedeutung der Dynastien für die europäische Geschichte in der frühen Neuzeit. Collection 'Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte' | MDZ. URL: https://periodika.digitale-sammlungen.de/zblg/kapitel/zblg44_kap7 (date of access: 13.05.2023).

РЕЗЮМЕ

Бондаренко Є. Династичні шлюби представниць роду Романових у XVIII – на початку XX століття

У дипломному проекті на основі широкої історіографічної та джерельної бази комплексно розглянуто питання династичних шлюбів Імператорського Дому Романових у XVIII – на початку XX століття. У дослідницькій роботі простежено вплив династичних шлюбів на міжнародні відносини Російської імперії та процес зміни напрямлень зовнішньої політики, внутрішніх пріоритетів держави, зміни структурних елементів у складній системі державного, національного та культурного існування внаслідок династичних союзів. Проаналізовано успішність в політичному плані шлюбних династичних проектів, окреслені причини та види династичних шлюбних домовленостей.

Історія Російської держави, з моменту її утворення, аж до початку XX свідчить про те, що одним із найважливіших інструментів зовнішньої політики є шлюби з представниками правлячих династій або владних домів інших держав. Також у даному дослідженні династичні шлюби розглянуто як особливу форму міжкультурних та міждержавних взаємин.

SUMMARY

Bondarenko E. Dynastic marriages of Representatives of the Romanov family in the XVIII-early XX century.

The diploma project, based on a wide historiographical and source base, comprehensively examines the issues of dynastic marriages of the Imperial House of Romanov in the XVIII – early XX century. The research paper traces the influence of dynastic marriages on the International Relations of the Russian Empire and the process of changing the directions of foreign policy, internal priorities of the state, changes in structural elements in the complex system of state, national and cultural existence as a result of dynastic unions. The political success of dynastic marriage projects is analyzed, and the reasons and types of dynastic marriage agreements are outlined.

The history of the Russian state, from the moment of its formation to the beginning of the XX century, shows that one of the most important instruments of foreign policy is marriages with representatives of ruling dynasties or power houses of other states. Also in this study, dynastic marriages are considered as a special form of intercultural and interstate relations.